

บทที่ 3

ลักษณะทั่วไปของจิตในภพหรือระดับต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในปริเฉทที่ 1
แห่งพระอภิธรรมมัตถสังคหะ

สำหรับในบทที่ 2 นั้น ผู้วิจัยได้กล่าวถึงลักษณะโดยทั่วไปของภพภูมิต่าง ๆ ได้แก่ กามสุคติภพ รูปภพ และอรุภพ ไปแล้ว ในบทนี้จะกล่าวถึงลักษณะโดยทั่วไปของจิต และเจตสิกที่เข้ามาประกอบจิต เนื่องจากจิตและเจตสิกเป็นองค์ประกอบสำคัญของสิ่งมีชีวิตในภพภูมิต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ เทวดา รูปพรหม หรืออรุพรหม ก็ตาม การที่ผู้วิจัยนำลักษณะโดยทั่วไปของจิตมากล่าวไว้ในบทนี้ ก็เพื่อวางพื้นฐานอันจะนำไปวิเคราะห์ถึงสภาพของจิตในภพภูมิต่าง ๆ ตามนัยแห่งพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ในบทต่อไป

ในปริเฉทที่ 1 ของพระอภิธรรมมัตถสังคหะได้กล่าวถึงจิตว่า เป็นปรมัตถธรรม สิ่งจริงแท้ในจำนวน 4 อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ดังปรากฏในข้อความต่อไป¹ "อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในอภิธรรมนั้น โดยปรมัตถ์ทุกประการ มี 4 อย่าง คือ จิต 1 เจตสิก 1 รูป 1 นิพพาน 1"

ในอภิธรรมมัตถวิภากรูปิกขาได้กล่าวอธิบายถึงความเป็นปรมัตถ์ของจิตไว้ดังนี้²

"ด้วยอำนาจแห่งปรมัตถ์ที่แท้ เว้นสมมติเสียก็ตั้งอยู่โดยประการ 4 คือ อากาโร 4 อย่างดังนี้ คือ จิตได้แก่วิญญานขันธ์ เจตสิกได้แก่ขันธ์ทั้ง 3 มีเวทนาขันธ์เป็นต้น รูปได้แก่รูปขันธ์ อันต่างด้วยประเภทแห่งภูตรูปและอุปทายรูป นิพพานได้แก่ อสังขตธรรมที่ต่อเนื่องมาแต่มรรคผล"

---

¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธรรมมัตถสังคหะและอภิธรรมมัตถวิภากรูปิกขา (ฉบับแปลเป็นไทย) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2526), หน้า 1.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 19.

ความหมายของจิต

อภิธรรมมัตถสังคหะ ได้กล่าวถึงจิตไว้เพียงย่อ ๆ คำอธิบายที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจเพิ่มขึ้นมีปรากฏอยู่ในอภิธรรมมัตถวิภาณี ดังนี้³

“ธรรมชาติที่ชื่อว่าจิต เพราะทำให้วิจิตร* หรือเพราะภาวะแห่งคน เป็นธรรมชาติวิจิตร หรือเพราะอันกรรมหรือกิเลสสังสมไว้ อนึ่ง หรือเพราะรักษาไว้ซึ่งอัตภาพอันวิจิตร หรือเพราะสังสมซึ่งสันดานของคนหรือเพราะมีอารมณ์อันวิจิตร”

ตัวอย่างความวิจิตรของจิตได้แก่ วิจิตรโดยการกระทำ คือ วัตถุประสงค์ของทั้งหลาย ที่ปรากฏอยู่ในโลก และความประพฤติเป็นไปของสัตว์ทั้งหลายย่อมมีทั้งงดงาม แปลกประหลาด น่าพิศวง ล้วนสำเร็จได้ด้วย“จิต” เป็นต้น

สิ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นมาแล้วมีลักษณะวิจิตรก็เช่น อาคารบ้านเรือน วัด หรือ ศิลปวัตถุที่อ่อนช้อยงดงามนั้นล้วนสำเร็จได้ด้วยจิตเช่นกัน

ที่ว่าจิตมีธรรมชาติวิจิตรก็เพราะแบ่งออกได้เป็นจิตประเภทต่าง ๆ มากมาย เช่น กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตตรจิต เป็นต้น

ส่วนความหมายอื่น ๆ ของ “จิต” จากผู้รู้บางท่านที่พอจะประมวลให้สอดคล้องกับความหมายของพระอภิธรรมมีดังนี้

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

* วิจิตร หมายถึง งดงาม, แพรพรรณ, แปลก, ตระการ (พจนานุกรม พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ของพระวราขานุกูณ, หน้า 272)

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ พูดถึงจิต เอาไว้ดังนี้⁴

จิต คือ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ สภาพนึกคิด ความคิด ใจ วิญญาณ
จิต มีโวหณ์ คือ คำที่ต่างเพียงรูป แต่มีความหมาย เหมือนกัน
หรือคล้ายกันใช้แทนกันได้หลายคำ เช่น มโน มานัส ทตฺถ
บัพฺพร มนายนฺนะ มนินทริยฺ และวิญญาณ เป็นต้น คำเหล่านี้มี
ความหมายเกยกัน มีใช้ตรงกันโดยสมบูรณ์ ใช้แทนกันได้ใน
บางโอกาส"

นอกจากนี้พจนานุกรม พุทธศาสตร์ ยังกล่าวถึงจิตที่เกี่ยวข้องกับ
อภิธรรมไว้ดังนี้⁵

เมื่อจัดแบ่งสภาวธรรมทั้งหลายเป็นประเภท ๆ ที่เรียกว่า
ชั้น ๕ จิตได้แก่วิญญาณชั้น ๕ แต่ในคัมภีร์อภิธรรมยุคต่อมา
นิยมประมวลสภาวธรรมเข้าเป็น 4 อย่าง เรียกว่า
ปรมาณุสสกรรม 4

สำหรับจิตนั้น เป็นปรมาณุสสกรรมอย่าง 1

คัมภีร์อภิธรรมรุ่นอรุณกถา ประมวลเรื่องจิตที่แสดงไว้ในพระอภิธรรมปิฎก
แล้ว แจกนับสภาพจิตทั้งหลายไว้ว่ามีจำนวน 89 หรือโดยพิสดารมี 121 เรียกว่า
จิต 89 หรือ 121

ส่วนคู่มือศึกษาพระอภิธรรมบัณฑิตสังคหะ กล่าวถึงจิตไว้ดังนี้⁶

จิต เป็นธรรมชาติรู้อารมณ์คือ ได้รับอารมณ์อยู่เสมอ จึงเรียกว่า รู้อารมณ์ดังพระบาลี
ว่า อารมฺมณฺ จินฺเตตฺติ = จินฺต ธรรมชฺเตโดย้อมรู้อารมณ์ คือได้รับอารมณ์อยู่เสมอ
ธรรมชาตินั้นชื่อ "จิต"

⁴ พระราชวรเมธี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (กรุงเทพมหานคร :
คานสุทธาการพิมพ์, 2528), หน้า 329.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 329.

⁶ วรรณสิทธิ ไททยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมบัณฑิตสังคหะ ปริเฉทที่ 1
(กรุงเทพมหานคร : ธรรมการพิมพ์, 2529), หน้า 16.

อารมณ์ที่ถูกจิตรูมี 6 อย่างคือ⁷

1. รูปรารมณ์ ได้แก่ รูปร่าง, สัณฐาน หรือสีต่าง ๆ
2. สัททารมณ์ ได้แก่ เสียงต่าง ๆ
3. คันถารมณ์ ได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ
4. รสอารมณ์ ได้แก่ รสต่าง ๆ
5. โภกฺขุรฺททารมณ์ ได้แก่ แข็งอ่อน-เย็นร้อน-หยาบตึง
6. ธรรมารมณ์ ได้แก่ อารมณ์ที่รับรู้ได้ทางใจ (นอกจากรูป, เสียง, กลิ่น, รส, สัมผัส)

ในอารมณ์ทั้ง 6 อย่างนี้ ย่อมรู้ได้โดยกระทบกับทวารทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ จิตที่รับรู้อารมณ์ต่าง ๆ นี้เรียกว่า "วิญญาณ"

สำหรับการรับรู้อารมณ์นั้นมี 3 แบบ คือ⁸

1. วิญญาณรู้ หมายถึงจิตรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ตามทวารทั้ง 6 ได้แก่ รู้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส และรู้คิดนึก
2. สัญญารู้ หมายถึง รู้จำ อารมณ์ทั้ง 6 เช่น จำสีแดง-เขียว ผู้หญิง ผู้ชาย ชื่อคน สัตว์ และวัตถุสิ่งของต่าง ๆ เป็นต้น
3. ปัญญารู้ หมายถึง การรู้ซึ่งถึงเหตุผลของธรรมชาติ เช่น บาบ ให้ผลเป็นทุกข์ บุญให้ผลเป็นสุข ตลอดจนรู้สภาพธรรมที่เป็นความจริง คือ นามรูป และเมื่อรู้ความจริง ย่อมละกิเลสด้วยจึงจะถึงพระนิพพาน

เมื่อได้รู้ถึงอารมณ์แบบต่าง ๆ แล้ว เราก็คงพอจะแยกออกแล้วว่าการเรียนรู้อารมณ์ของจิตนั้น เป็นการเรียนรู้อารมณ์แบบวิญญาณรู้นั้นเอง เพราะคำว่าจิตหรือวิญญาณมีความหมายอย่างเดียวกัน

---

⁷วรรณสิทธิ ไททยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระพุทธศาสนาขั้นพื้นฐาน (กรุงเทพมหานคร : อักษรธเนศวรการพิมพ์ 2528), หน้า 21.

⁸ เรื่องเดียวกัน.

กามาวจรจิต

ในพระอภิธรรมมัตถสังคหะได้กล่าวถึงกามาวจรจิตไว้โดยสังเขปดังนี้^๑

สำหรับกามาวจรจิต ได้แก่ "จิตที่สทรคด้วยโสมนัส ประกอบด้วยทิวฐิ
เป็นอสังขาริก 1 สสังขาริก 1 จิตที่สทรคด้วยโสมนัส ไม่ประกอบด้วยทิวฐิ
เป็น อสังขาริก 1 สสังขาริก 1 ชื่อว่า โสภสทรคจิต^{*}"

นอกจากนี้ยังมีโทสมูลจิต 2 ดวง ได้แก่ จิตที่สทรคด้วยโทมนัส ประกอบด้วย
ปรัชชะ เป็นอสังขาริก 1 เป็นสสังขาริก 1 ชื่อว่า ปรัชชะสัมปยุตตจิต

จิตอีก 2 ดวงก็คือ จิตที่สทรคด้วยอุเบกขา ประกอบด้วย วิจิกจฉา 1
จิตที่สทรคด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยอุทัจจะ 1 ชื่อว่า โมหมูลจิต

รวมเป็นอกุศลจิต 12 คือ

โลกมูลจิต 8

โทสมูลจิต 2

โมหมูลจิต 2

จิตอีกประเภทหนึ่งที่พระอภิธรรมมัตถสังคหะจัดเป็นจิตประเภท กามาวจรจิต
ก็คือ อเหตุกจิต ซึ่งแยกได้ดังนี้

จิต 7 ดวง นี้คือ จักขุวิญญาณ สทรคด้วยอุเบกขา 1 โสตวิญญาณ 1
ขานวิญญาณ 1 ชิวหาวิญญาณ 1 (สทรคด้วยอุเบกขา) เช่นเดียวกัน 1 ชื่อว่า
อกุศลวิบากอเหตุกจิต ๗

^๑มทามกฎราชวิทยาลัย, อภิธรรมมัตถสังคหะสาส์ และอภิธรรมมัตถวิภาวีนีฎีกา
(ฉบับแปลเป็นไทย), หน้า 2.

* โสภสทรคจิต คือ จิตที่ประกอบด้วย โสภชะ

จิต 8 ดวง คือ จักขุวิญญาณ สหระคด้วยอุเบกขา 1 โสครวิญญาณ 1
ขานวิญญาณ 1 ชิวหาวิญญาณ 1 (สหระคด้วยอุเบกขา) เช่นเดียวกับ กายวิญญาณ
สหระคด้วยสุข 1 สัมปฏิจฉันนจิต สหระคด้วย อุเบกขา 1 สันตึรณจิต สหระคด้วย
โสมนัส 1 สันตึรณจิต สหระค ด้วยอุเบกขา 1 ชื่อว่า กุศลวิบากอเหตุกจิต

จิต 3 ดวง คือ ปัญจทวาราวชชนะ สหระคด้วยอุเบกขา 1 มโนทวาราวชชนะ
สหระค ด้วยอุเบกขาเช่นกัน 1 หลสิคูปบาทจิต สหระค ด้วยโสมนัส 1 ชื่อว่า อเหตุกกิริยาจิต

รวม เป็นอเหตุกกิริยาจิต

อกุศลวิบากจิต	7
กุศลวิบากจิต	8
กิริยาจิต	3

จิต 8 ดวงคือ จิตที่สหระคด้วยโสมนัส ประกอบด้วยญาณ เป็นอสังขาริก 1
สังขาริก 1 จิตที่สหระคโสมนัส ไม่ประกอบด้วยญาณ เป็นอสังขาริก 1 สังขาริก 1
จิตที่สหระคด้วยอุเบกขา ไม่ประกอบด้วยญาณ เป็นอสังขาริก 1 สังขาริก 1 ชื่อว่า
สเหตุกกามาวจรกุศลจิต ๓

จิต 8 ดวง คือ จิตที่สหระคด้วยโสมนัส ประกอบด้วย ญาณ เป็นอสังขาริก 1
สังขาริก 1 จิตที่สหระคด้วยโสมนัส ไม่ประกอบด้วยญาณ เป็น อสังขาริก 1 สังขาริก 1
จิตที่สหระคด้วยอุเบกขาประกอบด้วยญาณ เป็นอสังขาริก 1 สังขาริก 1 จิตที่สหระคด้วย
อุเบกขา ไม่ประกอบด้วยญาณ เป็นอสังขาริก 1 สังขาริก 1 ชื่อว่า สาเหตุกกามาวจร-
วิบากจิต๓

รวม เป็นกุศลจิต วิบากจิต และกิริยาจิต ฝ่ายสาเหตุกกามาวจร 24 คือ

กุศลจิต	8
วิบากจิต	8
กิริยาจิต	8

และรวมกามาวจรจิตทั้งหมดเป็น 54 ดวง คือ

กามาวจรวิบากจิต 23

กามาวจรกุศลจิต และ กามาวจรจิต 20

กามาวจรกิริยาจิต 11

ในอภิธัมมัตถสังคหบาลีไม่ได้ให้ความหมายของกามาวจรจิตไว้ จึงนำความใน พระอภิธัมมัตถวิภาวินี มาอธิบายไว้ดังนี้¹⁰

“ที่ชื่อว่า กามาวจร เพราะอรรถเป็นที่ท่องเที่ยวแห่งกามตัณหา”

“ที่ชื่อว่า กาม เพราะ อรรถว่าอันจิตใคร่ ได้แก่ กามภพ 11 * อย่าง”

“ชื่อว่า กามาวจร เพราะอรรถว่า เป็นที่ท่องเที่ยวในกามภพนั้นโดยมาก ก็จิตนี้ แม้เป็นไปในรูปภพ และ อรูปภพ ก็ควรมีชื่อว่า กามาวจร”

ส่วนผู้อื่น ๆ ได้ให้ความหมายของกามาวจรจิต ไว้ดังนี้

คู่มือการศึกษาอภิธัมมัตถสังคหะ กล่าวไว้ว่า¹¹

“กามาวจรจิต” มาจาก กาม+อวจร+จิต = กามาวจรจิต

กาม หมายถึง ความยินดี และคิดใจในอารมณ์ 6 มี รูป, เสียง, กลิ่น, รส สัมผัส และสิ่งอันเป็นที่ถูกใจชอบใจ

¹⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระอภิธัมมัตถสังคหบาลีและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา (ฉบับแปลเป็นไทย), หน้า 23.

* กามภพ 11 อย่าง ได้แก่ อกายภูมิ 4 และกามสุคติภพ 7.

¹¹ วรณสิทธิ ไวทยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 1, หน้า 23.

"ธรรมชาติโดย้อมมีความต้องการกามอารมณ์ชื่อว่า กาม" ได้แก่

กิเลสกาม หมายถึงกามตัณหา สภาพที่เป็นตัวปรารถนา ตัวความใคร่
ตัวกำหนัดและยินดี เพลิดเพลินในลาภ ยศ สรร เสรีสุข

วัตถุกาม หมายถึงสภาพธรรมที่เป็นอารมณ์ให้กามตัณหา เข้าไปยึดหน่วงไว้ ได้แก่
กามอารมณ์ คือ กามจิตกับเจตสิกที่ประกอบ

อวจร แปลว่า ท่องเที่ยวไปหรืออาศัยอยู่ เพราะฉะนั้น "กามาวจรจิต"
หมายถึง¹² จิตที่ท่องเที่ยวหรือมีอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดของกิเลสกามและวัตถุกาม

กามาวจรจิต แยกความหมายได้เป็น 3 นัย คือ

1. จิตที่รับกามอารมณ์โดยมาก
2. จิตที่เกิดอยู่ในกามภูมิ 11 โดยมาก
3. จิตที่ข้งอยู่ในกามคุณอารมณ์

---

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

กามาวจรจิต มีเจตสิกครบ 52 ชนิด เมื่อนับตามสภาวะคือ

1. อัฏฐสมานาเจตสิก	13
2. อกุศลเจตสิก	14
3. โสภณเจตสิก	25

เมื่อจำแนกโดยภูมิ กามาวจรจิตมีจิตทั้งหมด 54 ดวง แบ่งเป็น 3 ชนิดคือ

- อกุศลจิต	12
- อเหตุกจิต	18
- กามาวจรโสภณจิต	24

อกุศลจิต

อกุศลจิต คือ จิตที่ไม่ตั้งงามเป็นจิตหยาบ ค้ำทราม หรือเป็นจิตที่ประกอบด้วยอกุศลจิตที่เป็นโทษ มีโทษ และให้ผลเป็นความทุกข์

อกุศลจิต มี 12 ดวง แยกออกเป็น 3 ชนิด คือ

1. โลกมูลจิต	8
2. โทสมูลจิต	2
3. โมหมูลจิต	2

โลกมูลจิต คือ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีกุศลเจตสิกประกอบ และมีโลกเจตสิกเป็นประธาน โลกมูลจิต 8 ดวงนี้ เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยความโลภเป็นเหตุ เพราะความยินดี อยากรได้ และคิดใจในอารมณ์ต่าง ๆ จิตประเภทนี้จึงปรากฏขึ้น การที่จำแนกจิตประเภทนี้ออกไปจะจำแนกได้ถึง 8 ดวง เพราะโลกมูลจิตแต่ละดวงนี้ ประกอบด้วยธรรม 3 ประการ ได้แก่

- เวทนา คือ ความเสวยอารมณ์
- ทัศนฺนํ คือ ความเห็นผิด หรือไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

- สังขาร คือ มีการชกชน หรือไม่มีการชกชน

จิตโลกดวงที่ 1 โสมนัสเวทนา ทิฏฐิคตสัมปยุต อสังขาริก คือจิต
ที่เกิดพร้อมด้วยความยินดี ประกอบด้วยการเห็นผิดโดยไม่มีการชกชน

- มีเจตสิกพื้นฐานทั่วไปครบ 7 ดวง คือ ผัสสะ,
เวทนา, สัญญา, เจตนา, เอกัคคตา, ชีวิตินทรีย์, มนสิการ

- เวทนาเป็นโสมนัส

- เจตสิกหมวดหลงผิดครบ 4 ดวง ตามหลักเกณฑ์
ของจิตชั่วคือโมหะ อหิริกะ อโนตปปะ ลุทธัจจะ

- เจตสิกหมวดโลกเข้าประกอบ 2 ดวง คือ โสภะ
และทิฏฐิ

- ปกิณณกเจตสิก ครบ 6 ดวงคือ วิตก, วิจารณ์,
อชิโมภ, วัริยะ, ปิติ, ฉันทะ

- เจตสิกพื้นฐานทั้ง 13 ดวง ให้หลังส่งเสริมเจตสิกชั่ว

จิตโลกดวงที่ 2 โสมนัสเวทนา ทิฏฐิสัมปยุต สสังขาริก

คือจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความยินดี ประกอบด้วยความ
เห็นผิดโดยถูกชกชน

- เจตสิกพื้นฐานทั่วไปครบ 7 ดวง

- เวทนา เจตสิก เป็น โสมนัส

- เจตสิกหมวดหลงผิดครบ 4 ดวง (โมหะ, อหิริกะ,
อโนตป ปปะลุทธัจจะ)

จิตโลกดวงที่ 3 โสมนัสเวทนา ทิฏฐิคตวิปยุต อสังขาริก

คือจิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยความ
เห็นผิด ไม่มีการชกชน

- เจตสิกพื้นฐานทั่วไปครบ 7 ดวง
- เวทนาเจตสิกเป็นโสมนัส
- เจตสิกหมวดหลงผิดครบ 4 ดวง (โมหะ ,

อหิริกะ, อโนอัปปะ, อุธัจจะ)

- เจตสิกหมวดโลกเข้าประกอบ 2 ดวง คือ โลกะ

และมานะ

- ปกิณณกเจตสิกครบ 6 ดวง

จิตโลกดวงที่ 4 โสมนัสเวทนา ทิฏฐิคตสัมปยุต สสังขาริก

จิตเกิดขึ้นพร้อมด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยความ

เห็นผิด ถูกชักชวน

- เจตสิกพื้นฐานทั่วไปครบทั้ง 7 (สหจิตตสาธารณเจตสิก)
- เวทนาเจตสิกเป็นโสมนัส
- เจตสิกหมวดหลงผิดครบ 4 ดวง
- เจตสิกหมวดโลกเข้าประกอบ 2 ดวง คือ โลกะ และมานะ
- มีเจตสิกสิ้นะ และมีทณะ เข้าประกอบอีก 2

จิตโลกดวงที่ 5 อุเบกขาเวทนา ทิฏฐิคตสัมปยุต อสังขาริก

จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยความ

เห็นผิด โดยไม่มีการชักชวน

- เจตสิกพื้นฐานทั่วไปครบ 7
- เวทนาเจตสิกเป็นอุเบกขา
- เจตสิกหมวดหลงผิดครบ 4
- เจตสิกหมวดโลกเข้าประกอบ 2 ดวง คือ โลกะและทิฏฐิ
- ปกิณณกเจตสิก ขนาดมีดีไป 1 เหลือ 5

จิตโลกดวงที่ 6 อุเบกขา เวทนา ทิฏฐิคคสัมปยุต สสังขาริก

จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วย

ความเห็นผิดโดยไม่มีการชักชวน

- เจตสิกพื้นฐานทั่วไปครบ 7 ดวง
- เจตสิกหมวดหลงผิดครบ 4 ดวง
- เจตสิกหมวดโลกเข้าประกอบ 2 ดวง คือ โลภะและทิฏฐิ
- ปกิณณกเจตสิกขาดปิติไป 1 เหลือ 5 เจตสิกสิ้นะมิทสะ

อีก 2 ดวง

จิตโลกดวงที่ 7 อุเบกขา เวทนา ทิฏฐิคควิปยุต อสังขาริก

จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วย

ความเห็นผิดโดยไม่มีการชักชวน

- เจตสิกพื้นฐานทั่วไปครบ 7 ดวง
- เวทนาเจตสิกเป็นอุเบกขา
- เจตสิกหมวดหลงผิดครบ 4 ดวง
- เจตสิกหมวดโลกเข้าประกอบ 2 ดวง คือ โลภะและมานะ
- ปกิณณกเจตสิกขาดปิติไป 1 เหลือ 5

จิตโลกดวงที่ 8 อุเบกขา เวทนา ทิฏฐิคควิปยุต สสังขาริก

จิตที่เกิดขึ้นด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

โดยไม่มีการชักชวน

- เจตสิกพื้นฐานทั่วไปครบ 7 ดวง
- เวทนาเจตสิกเป็นอุเบกขา
- เจตสิกหมวดหลงผิดครบ 4 ดวง
- เจตสิกหมวดโลกเข้าประกอบ 2 ดวง คือ โลภะและมานะ
- เจตสิก สิ้นะ และ มิทสะ เข้าประกอบอีก 2 ดวง
- ปกิณณกเจตสิกขาดปิติไป 1 เหลือ 5

สิ่งที่น่าสังเกต

เหตุที่เกิดโลกบูลจิต 8 มี 4 ประการ¹³

1. โลกปริวารกฺขม ปฏิสนธิกคา
ปฏิสนธิมาด้วยกรรมที่มีความโลภ เป็นปริวาร
2. โลกอสฺสนนฺวโค จวนดา
จุติมาจากภที่มีโลภะมาก
3. อภิฏฺฐารมฺมณฺสมาโยโค
ได้ประสมกับอารมณ์ที่ต้อยเสมอ
4. อุกฺกุสฺสาททสฺสนํ ได้เห็นสิ่งที่เป็นที่ชอบใจ

ผลที่เกิดจากโลกบูลจิต

โลกบูลจิต เป็นจิตที่สร้างเหตุแห่งความโลภคือ ความอยากได้ หรือ ความอยากมีอารมณ์ที่น่ายินดีและน่าพึงพอใจ เมื่อมีเหตุแล้วก็ย่อมมีผล ผลแห่งความโลภ พุทธศาสนาได้แบ่งออกเป็น 2 พวกด้วยกัน คือ

1. ผลในปัจจุบัน คือ เมื่อสมัยใดหรือบ้านเมืองใดก็ตาม ถ้ามีคนโลภมาก ผลที่เกิดก็คือ ทุกข์ภัยต่าง ๆ จากความแร้นแค้น ข้าวยากหามากแหวง เป็นเหตุให้เกิดความอดอยากหิวโหยล้มตายกันเป็นจำนวนมาก ความทุกข์ต่าง ๆ ก็จะมีขึ้นกับประชาชนอย่างไม่มีที่สิ้นสุด
2. ผลในอนาคต คือบุคคลใดเมื่อมีเหตุทำให้เกิดความโลภในปัจจุบันชาติแล้ว เมื่อสิ้นชีวิตไปก็ต้องไปเกิดในอบายภูมิ เช่น เปรตภูมิ หรืออสุรกายภูมิ ตามอำนาจแห่งโลภะ ันมีความอยากได้ เป็นมูลฐาน

---

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

โทสมูลจิต คือ จิตที่เกิดขึ้นเพราะมีโทสะเป็นเหตุ ความไม่ปรารถนา อารมณ์ต่าง ๆ ย่อมมีโทสะ เป็นตัวนำ โทสะ เป็น เจตสิกที่ปรุงแต่งจิตให้เกิดความโกรธ เกศียด เสียใจ กลุ้มใจ หรือรำคาญใจ

โทสมูลจิตมีลักษณะ 4 ประการคือ¹⁴

1. จณฺทิกฺกฺกณฺโณ มีความหมายกระด้าง เป็นลักษณะ
2. นิสฺสยาทาทรโส มีการทำให้จิตใจตนเองและผู้อื่นหง่นไหม้เป็นกิจ
3. ทุสฺมปจฺจุปทฺฐุราโน มีการประทุษร้ายอารมณ์ เป็นอาการปรากฏ
4. อาชาตวตฺถุราโน มีอาชวตฺถุ* เป็นเหตุใกล้

โทสมูลจิตมี 2 ดวง คือ

โทสมูลจิตดวงที่ 1 โทมณฺสสทคฺค** ปฏิขฺยสัมปยุค*** อสังขาริก

คือจิตที่เกิดขึ้นโดยมีกุศลเจตสิกประกอบ และมีโทสจิตเป็นประธาน เกิดขึ้นโดยไม่มี การชักชวน พร้อมด้วยความเสียใจประกอบด้วยความโกรธ

- เวทนาเจตสิก เป็น โทมณฺส
- ยิตฺติไม่มีในจิตดวงนี้
- เจตสิกหมวดหลงผิดมีครบ 4
- เจตสิกหมวดโกรธ 4 อาจจะมีโทสะดวงเดียว หรือ โทสะ กับ อิศสา หรือ โทสะ กับ มัจฉริยะ หรือ โทสะ กับ กุกกุจจะก็ได้

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

* อาชวตฺถุ คือ เหตุอันทำให้เกิดความอาชวต

**

โทมณฺส คือ เวทนาเจตสิก เป็นธรรมอย่างหนึ่งที่นับเนื่องในเวทนาขันธ มีการเสวยอนิฏฐารมณ์ หรืออารมณ์ไม่ดี เป็นลักษณะ

***

ปฏิขฺย คือ โทสเจตสิก เป็นธรรมอย่างหนึ่งที่นับเนื่องในสังขารขันธ มีความประทุษร้ายอารมณ์เป็นลักษณะ

โทสมูลจิตดวงที่ 2 โทมนัสสหคติ ปฏิขันธ์ปยุค สฬังขาริก โทสมูลจิต
ดวงนี้ เหมือนกับดวงแรก หากแต่เจตสิกที่เข้าไปประกอบมีกำลังอ่อน จึงถูกชักจูง
ให้เกิดหรือไม่เช่นนั้นก็เป็นเพราะเจตสิกหตุ กว่งเหงาเข้ามาประกอบและบั่นทอน
กำลังของเจตสิกอื่นให้ลดความแรงลงไปจนต้องถูกชักจูง

เหตุที่ทำให้เกิดโทสะหรือปฏิขะ มี 5 ประการคือ

1. โทสชณาสยดา มีอธยาศัยเป็นความมักโกรธ
2. อคมกัรปคิตตา มีความคิดไม่สูงม
3. อปป์สสุตตา มีการศึกษาน้อย
4. อนัญฐารมมณสมโยโค ประสบ กับอารมณ์ที่ไม่ดี
5. อาชาตวตถุสมาโยโค ประสบ กับอาชาตวัตถุ

สิ่งที่นำสัง เกด

โท สมูลจิต เป็นจิตที่มีปฏิขันธ์ปยุค คือประกอบด้วยความโกรธ แต่ไม่มี
ความเห็นผิดประกอบ คือทวิฏฐิตคสัมปยุค เพราะความเห็นผิดนั้นย่อมรับสภาพอารมณ์
ที่น่ายินดี และพอใจ แต่โทสจิตนั้นมีแค่รับสภาพอารมณ์ที่ไม่พอใจ เพราะฉะนั้นเป็นไป
ไม่ได้ที่ความยินดีและพอใจจะเกิดพร้อมกับความไม่พอใจได้ ด้วยเหตุนี้เองทำให้
โทสจิตจึงไม่มีทวิฏฐิต คือความเห็นผิด เข้าประกอบด้วย

ผลที่เกิดจากโทสจิต

โทสมูลจิต เป็นจิตที่ประกอบด้วยเหตุโกรธ ไม่พอใจในอารมณ์ที่กำลัง
ประสบอยู่ และหากโทสะเกิดขึ้นกับใครก็ตาม บุคคลนั้นย่อมเศร้าหมอง เกรี้ยวร้อน
คึนรน เพื่อทำลายอารมณ์ไม่พอใจนั้นให้หมดไป อาจแสดงออกทางสีหน้าที่บูดบึ้ง
และจิตใจก็หวนเศร้าหมองและเร้าร้อนไปด้วย

ดร.ระวี ภาวิไล กล่าวถึงโทสะว่า ¹⁵ "โทสะหรือความโกรธ
 หยาบกระด้าง เผลอนให้ร้อนไหม้ ทำให้เศร้าโศก ไทรมนัส คับแค้น เตือดรอน
 เตือดแห่งใจ"

ในสุดสันตปิฎก ¹⁶ พระพุทธองค์ได้ตรัสกับพระนางมัลลิกาไว้ดังนี้

"มาตุคามนางคนในโลกนี้เป็นผู้มักโกรธ มากไปด้วยความคับแค้นใจ
 ถูกว่าแม่เล็กน้อยก็ขัดเคือง จุนเจียวระพัดกระเทียด กระด้าง
 กระเดื่อง แสดงความโกรธความขัดเคืองและความไม่พอใจให้
 ปรากฏ เป็นผู้ไม่ให้อภัย คือ ข้าว เน้า ยวดยาน ระเบียบ ของหอม
 เครื่องสูงไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และประทีปโคมไฟ แก้วสมณะหรือ
 พราหมณ์ และเป็นผู้มีใจริษยาในลาภ สักการะ ความเคารพ ความขโมยถือ
 การไหว้ และการบูชาของผู้อื่น เกียดกัน ดัดรอน ผูกความริษยา ถ้า
 มาตุคามนั้นจืดจากอัชฌาณนั้นมาสู่ความเป็นอย่างนี้ กลับมาเกิดในชาติ
 ใด ๆ ย่อมเป็นผู้มีศิวพรณพราหม รูปชั่ว ไม่น่าดู ทั้ง เป็นคนยากจน
 ขัดสนทรพัสสมบัติและต่ำศักดิ์"

จากตัวอย่างที่นำมาแสดงก็คงจะทำให้เห็นแล้วว่าโทสจิตให้ผลเสียทั้ง
 ปัจจุบันชาติ และภพภูมิภายหน้า

โมหมูลจิต คือ จิตที่เกิดขึ้นโดยมือกุศล เจตสิกประกอบ และมีโมหเจตสิกเป็นประธาน

โมหมูลจิตนั้น เป็นจิตไม่รู้ คือ จิตที่หลงไปจากรูปและนามตามความเป็นจริง
 หรือ จิตที่ไม่รู้เหตุผลตามความเป็นจริงของสภาวะธรรมต่าง ๆ

ธรรมชาติของโมหมูลจิตมีลักษณะสำคัญ 3 ประการคือ

¹⁵ ระวี ภาวิไล, "หัวใจของศาสนาพุทธ", บทความเสนาอในการประชุม
 วิชาการ จุฬาฯ, (17-18 (มกราคม, 2528) : 25.

¹⁶ อังคุตตรนิกาย จดกกนิบาต 21/197/233-234.

1. มีความไม่รู้หรือริยสัง เป็นลักษณะ
2. มีการปกปิดไว้ซึ่งสภาวะแห่งอารมณ์ เป็นกิจ
3. มีความยึดมั่นเป็นผล
4. มีการไม่ได้พิจารณาอารมณ์นั้น ๆ ด้วยดีเป็นเหตุใกล้โมหมูลจิต

2 ดวง ดังนี้

โมหมูลจิตดวงที่ 1 อุเบกขาเวทนา วิจิกิจฉาสัมปยุต

เป็นจิตที่เกิดพร้อม ๆ กับความเฉย ๆ ประกอบด้วยความสงสัย

- เวทนาเจตสิกเป็นอุเบกขา
- มีเจตสิกหมวดหลงผิดครบ 4
- จิตดวงนี้ เป็นจิตดวงเดียวกับที่มีเจตสิกสังเสถียร

ประกอบวิจิกิจฉา จึงทำให้ขาดอธิโมกษ์ คือ ความปักใจ และขาดเจตสิก มีติ และ ฉันทะด้วย

โมหมูลจิตดวงที่ 2 อุเบกขาเวทนา อุทัจจสัมปยุต

พร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยความหุงชำน

- เวทนาเจตสิกเป็นอุเบกขา
  - มีเจตสิกหมวดหลงผิดครบ 4
  - เจตสิกหมวดพื้นฐานเฉพาะ (ปกิณกเจตสิก) ขาดมีติ
- และฉันทะ
- อุทัจจจะ เจตสิกหรือความหุงชำนในหมวดนี้มีพลังมาก

สิ่งที่น่าสังเกต

อุเบกขาเวทนาโมหมูลจิตนั้นต่างกับอุเบกขาเวทนาในโลกมูลจิต คือ อุเบกขาเวทนาในโมหมูลจิตนั้น หมายถึงความรู้สึกเฉย ๆ ต่ออารมณ์ที่ปรากฏ เพราะความงมงายไม่รู้ถึงคุณค่าของสภาพอารมณ์ (ส่วนอุเบกขาเวทนา ในโลกมูลจิต ๆ นั้น หมายถึงความยินดีเพียงเล็กน้อย)

ความสงสัยที่ประกอบด้วยโมหมูล 4 ที่เป็นวิจิกิจฉาสัมปยุตต์ใหม่ คือ
ความสงสัยเลสงสัยเพื่อไปสกัดกันมรรค ผล นิพพาน ซึ่งมี 8 ประการคือ

1. สงสัยว่ามีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจริงหรือไม่ และสงสัยในพระพุทธานุภาพ
ต่าง ๆ
2. สงสัยในพระธรรม มรรค ผล นิพพาน ว่าจะนำเราให้พ้นจากความ
ทุกข์ได้จริงหรือไม่
3. สงสัยในพระสงฆ์ว่ามีจริงหรือ เป็นผู้ปฏิบัติ ปฏิบัติชอบจริงหรือ
4. สงสัยว่าสิกขา 3 คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า
มีผลจริงหรือ
5. สงสัยในขันธ อายตนะ ธาตุ คือ สภาพตัวตนในอภิปุถุชาตินี้หรือ คือ
สงสัยว่า ชาติก่อนมีหรือไม่
6. สงสัยว่าตัวตนของคนและสัตว์จะปรากฏใหม่ในชาติหน้าจริงหรือไม่
7. ขันธ อายตนะธาตุในชาติก่อน ชาติหน้า ชาตินี้ มีจริงหรือไม่
8. สงสัยในปัจจุสมุเปบาท คือรูปและนามที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเหตุ เป็นผล
เกี่ยวเนื่องกันโดยไม่ขาดสายเป็นปัจจัยการจะไม่มีข้อยกเว้นโดยการเกิดเป็นผล
โดยไม่มีเหตุไม่ได้หรือ

นอกจากความสงสัย 8 ข้อนี้ ความสงสัยอย่างอื่น นอกจากนี้ไม่ับเป็น
ความสงสัยที่เกิดจากวิจิกิจฉาที่ประกอบในโมหมูลจิต

โมหมูลจิต 2 ดวงนี้ ไม่ได้แสดงความแตกต่างในประเภทแห่งสังขาร
2 อย่าง คือ อสังขาริก กับ สังขาริกไว้

คัมภีร์วิสุทธิมรรค และ อภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา ได้กล่าวไว้ว่าจิตที่ยัง
ลังเลสงสัยไม่แน่ใจ หรือจิตที่หู่่งข่าน เป็นผู้ไ้เว้นจากความกำหนัด หรืออภิขณา
และ เว้นจากความชัด เคืองโทมนัส จึงเป็นจิตที่มีกำลังน้อยและขาดความลุดสาหะใน

กิจการต่าง ๆ ความแตกต่างในสภาพแห่งสังขารจึงไม่มี แต่ก็ได้สงเคราะห์โมหมูลจิต ทั้ง 2 ดวงนี้ว่าเป็นอสังขารจิต เพราะความโง่ ความไม่รู้ เหตุผลหาความเป็นจริงนั้น ย่อมไม่มีทางที่จะอยู่ได้อธิพหุผลการชักชวนของใคร คือความโง่เขม่อมเกิดที่ตนเอง ใครจะมาชักชวนให้โง่ไม่ได้

เหตุที่ทำให้เกิดโมหะมี 2 ประการ คือ

1. การกระทำในใจไม่แยบคาย
2. มีอาสวะเป็นเหตุให้เกิด

ผลที่เกิดจากโมหมูลจิต

ใครก็ตามที่ถูกโมหมูลจิตครอบงำ จะหลงไหลไปตามอารมณ์ที่ไม่รู้เท่าทัน สมัยใดที่มีมนุษย์มีสันดานมากไปด้วยโมหะ ที่นั่นมนุษย์ก็จะได้รับอันตรายจากโรคภัยไข้เจ็บ เบียดเบียน เป็นเหตุให้เกิดโรคระบาดล้มตายกันเป็นจำนวนมาก และสำหรับผลที่จะเกิดขึ้นในอนาคตก็คือผู้ที่มากไปด้วยโมหะ เมื่อตายแล้วจะไปเกิดเป็น เตรีจฉานในศิริจฉานภูมิ เพราะสัตว์ที่อยู่ในภูมินั้น เป็นสัตว์ที่อยู่ในสภาพหลงมกมายอยู่

สัมปยุตในอกุศลจิต

ในอกุศลจิต 12 โลกมูลจิต และโมหมูลจิต 2 มี สัมปยุต

4 ประการ คือ

1. มีความเห็นผิด เข้าประกอบในโลภมูลจิตอยู่ 4 ดวง
2. ความโกรธที่ประกอบอยู่ในโทสมูลจิต 2 ดวง
3. ความสงสัยที่ประกอบในโมหมูลจิต ดวงที่ 1
4. ความฟุ้งซ่านที่ประกอบอย่างซัดแน่นในโมหมูลจิตดวงที่ 2

อเหตุกจิต 18

“อเหตุก” แปลว่า “ไม่ประกอบด้วยเหตุ”

“อเหตุกจิต” จึงมีความหมายว่า จิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุโดย
ทั่ว ๆ ไปแล้วจิตจะต้องประกอบด้วยเหตุไม่เป็น “เหตุบุญ” ก็เป็น “เหตุบาป”

ซึ่งก็คือ กุศลเหตุ และอกุศลเหตุ

กุศลเหตุ ก็คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ

อกุศลเหตุ ก็คือ โลภเหตุ โทสเหตุ และ โมหเหตุ

แต่สำหรับอเหตุกจิตไม่มีทั้ง เหตุบุญและ เหตุบาป

อเหตุกจิต แยกออกเป็น 3 ประเภทคือ

อกุศลวิบากจิต 7 ดวง

อเหตุกกุศลวิบากจิต 8 ดวง

อเหตุกภริยาจิต 3 ดวง

รวมเป็นอเหตุกจิต 18 ดวง

อกุศลวิบากจิต 7

เป็นจิตที่เป็นผลของอกุศลกรรมอันเป็นฝ่ายชั่ว ฝ่ายบาป ที่ได้กระทำไว้แล้ว
แต่อดีต ย่อมไม่สูญหายไปไหนจะรอคอยโอกาสเพื่อสนองให้ได้รับผลเป็น อกุศลวิบากจิต
7 ดวง มีการเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส ถูกต้องสัมผัส รับและพิจารณาอารมณ์ที่ไม่ดี
ต่าง ๆ ซึ่งก็คือ จิตต้องรับรู้อารมณ์ที่ไม่ดี 7 ประการ

อเหตุกกุศลวิบากจิต 8 เป็นจิตที่เป็นผลของกุศลกรรม หมายถึง ผลบุญหรือกุศลกรรม
อันเป็นกรรมฝ่ายดีที่ทำได้ในอดีตจะไม่สูญหายไปจะคอย โอกาสที่จะให้ผล เป็นอเหตุกกุศล
วิบากจิต 8 ดวง เป็นกุศลกรรมชนิดที่มีอกุศลภาวะเป็นบริวาร อเหตุกกุศลวิบากจิต
มีจำนวน 8 ดวง คือ

1. จิตที่อาศัยวัตถุเกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉย ๆ เป็นผลของกุศล เห็นรูป
ที่ดี

2. จิตที่อาศัยโสภณวัตถุเกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉย ๆ เป็นผลของกุศล

ได้ยินเสียงก็ได้ดี

3. จิตที่อาศัยขณวัตถุพร้อมกับความรู้สึกเฉย ๆ เป็นผลของกุศลได้กลิ่นที่ดี
4. จิตที่อาศัยชีวหาวัตถุเกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉย ๆ เป็นผลของกุศลได้รสที่ดี
5. จิตที่อาศัยกายวัตถุเกิดพร้อมกับสุข เวทนา เป็นผลของกุศลได้สัมผัสที่ดี
6. จิตที่เกิดขึ้นด้วยความรู้สึกเฉย ๆ เป็นผลของกุศลทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ทั้ง 5 ที่ดี
7. จิตที่เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉย ๆ เป็นผลของกุศลทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่ดีทั้ง 5
8. จิตที่เกิดพร้อมกับความยินดี เป็นผลของกุศลทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ทั้ง 5 ที่ดียิ่ง

ข้อควรสังเกตุ

อเหตุกกุศลวิบากจิตนั้นมีจำนวน 8 ดวง มีมากกว่าอกุศลวิบากจิต 1 ดวง คือ "โสมนัสสันตฺรณจิต" หรือจิตที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ซึ่งแบ่งเป็น 2 อารมณ์ คือ "อารมณ์ที่ดี" และ "อารมณ์ที่ดียิ่ง"

"สันตฺรณจิต" เป็นจิตที่เป็นผลไม่โช่เหตุ และยังไม่ประกอบด้วยเหตุต่าง ๆ อีกด้วย ถึงแม้ว่าจะได้รับอารมณ์ "ที่ไม่ดียิ่ง" ก็จะไม่เกิดพร้อมกับโทมนัส เวทนาไม่ได้ ต้องเกิดพร้อมมูล เบกขา เวทนา ด้วยเหตุนี้ "อกุศลวิบากจิต" จึงมีแค่ 7 ดวง น้อยกว่า อเหตุกกุศลวิบากจิตอยู่ 1 ดวง

อเหตุกริยาจิต

เป็นจิตที่ได้เป็นผลของกุศลกรรม และก็ไม่ได้เป็นกุศลจิต หรืออกุศลจิตด้วย แต่เป็นจิตที่เกิดขึ้นตามหน้าที่การงานของตน เท่านั้น คือทำหน้าที่เปิดทวารให้อารมณ์ที่ปรากฏอยู่เฉพาะหน้าผ่านเข้ามากระทบจิต หรืออีกอย่างหนึ่ง เป็นจิตที่ทำให้เกิดการยึด

ของพระอรหันต์ เพราะประสบบิภฏารมณ์

อเหตุกริยาจิตมีทั้งหมด 3 ดวง คือ

1. จิตที่เกิดพร้อมด้วยความรู้สึกเฉย ๆ เพื่อพิจารณาอารมณ์ทางปัญจทวารทั้ง 5 ว่าเป็นอารมณ์ทางทวารไหนเท่านั้น ไม่ได้ทำหน้าที่อื่นใดมากกว่านี้
2. จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความรู้สึกเฉย ๆ พิจารณาอารมณ์ทางมโนทวาร หรือ เป็นจิตที่ทำหน้าที่ตัดสินปัญจอารมณ์ทางปัญจทวาร
3. จิตที่เกิดจากการยึดของพระอรหันต์ เกิดพร้อมด้วยความยินดีในอภิธรรมัตถวิภาวโฏฏกา กล่าวไว้ว่า “เมื่อพระอรหันต์เห็นสัตว์ในทุคติภูมิ หรือสุคติภูมิด้วย อภิญญา และพิจารณาสภาพเหล่านั้น จะไม่เกิดกับท่านอีกแล้วก็เกิดอารมณ์ที่ดี ทำให้เกิดการยึดชนิดที่เป็น สัตตะและหลิตตะ”^{*} ปรากฏขึ้น.

ข้อควรสังเกตุ

อเหตุกจิตทั้ง 18 ดวง เป็นอสังขาริก เนื่องจากเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีมูล 6 คือ โลกะ โทสะ โมหะ หรืออโลกะ อโทสะ อโมหะ

---

* “สัตตะ และ หลิตตะ” ท่านกล่าวเอาไว้ว่า “สัตตะ” ก็คือการยึดมั่นในหน้าโดยมิเห็นไรทัน การยึดเช่นนี้เป็นกริยาของพระพุทธรองค์ ส่วน “หลิตตะ” เป็นการยึดแบบพอเห็นไรทันของพระอรหันต์ การยึดแบบนี้หากเกิดในปุถุชน หรือ พระอริยบุคคลบางประเภทที่ยังคล้ายปุถุชน เช่น พระโสดาบัน และพระสกิทาคามี ก็อาจจะเป็นการหัวเราะแค้นการยึดแบบนี้ได้ การยึดแบบนี้นอกจากพระอรหันต์ เป็นการยึดที่ประกอบด้วยบุญและบาปทั้งสิ้น (คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริ เล่มที่ 1 ของ วรณสิทธิ ไวทยะเสวี, หน้า 59)

อเหตุกจิต เป็นจิตที่ไม่มีเหตุ 6 คือ โลกเหตุ ไทสเหตุ โมหเหตุ
 อโลกเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุประกอบเลย ดังนั้นเหตุกจิตจึงหมายถึง
 จิตที่ไม่มีสมมุติเหตุ แต่เหตุที่ทำให้เหตุกจิตเหตุเกิดขึ้นนั้นเรียกว่า "อุบัติเหตุ"
 คือ เหตุที่ก่อให้เกิดจิตเกิดโดยประการต่าง ๆ

หน้าที่ของอเหตุกจิต 18 ดวง มีดังนี้¹⁷

จักขุวิญญาณ 2 ดวง	ทำหน้าที่	กัสนกิจ	คือ เห็นรูปารมณ์
โสตวิญญาณ 2 ดวง	ทำหน้าที่	สวณกิจ	คือ ได้ยินสัททารมณ์
ฆานวิญญาณ 2 ดวง	ทำหน้าที่	ฆายนกิจ	คือ รู้กลิ่น อารมณ์
ชีวหาวิญญาณ 2 ดวง	ทำหน้าที่	สาณกิจ	คือ รู้รส อารมณ์
กายวิญญาณ 2 ดวง	ทำหน้าที่	ผัสสณกิจ	คือ รู้สัมผัส โสภฐัพพารมณ์
สัมปฏิจฉนจิต 2 ดวง	ทำหน้าที่	สัมปฏิจฉนกิจ	คือ รับบัญชาารมณ์
อุเบกขาสันตிரณจิต 2 ดวง	ทำหน้าที่	ปฏิสนธิกิจ	คือ เกิดในภพชาติใหม่
		ภวังคจิต	คือ รักษาภพ
		จตุตถจิต	คือ ลื่นจากภพ
		สันตிரณกิจ	คือ ได้ส่วนอารมณ์
		คทาสัมปนกิจ	คือ รับอารมณ์ต่อจากชวณะ
โสมนัสสันตிரณกิจ 1 ดวง	ทำหน้าที่	สันตிரณกิจ	คือ ได้ส่วนอารมณ์
		คทาสัมปนกิจ	คือ รับอารมณ์ต่อจากชวณะ

¹⁷ วรรณสิทธิ์ ไทยะเสรี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะปริเฉทที่ 1, หน้า 63.

ปัญญาทวาราวชิระ 1 ดวง ทำหน้าที่ อาวชันกิจ คือรับบัญชาารมณทางปัญญาทวาร

มโนทวาราวชิระ 1 ดวง ทำหน้าที่ อาวชันกิจ คือรับอารมณ ทางมโนทวาร
โอรุฐัพพกิจ คือคัดสินบัญชาารมณ

หลิคุปบาทจิต* 1 ดวง ทำหน้าที่ ชวนกิจ คือ เสพอารมณ ทำให้เกิดการข้ม
ของพระอรหันต์

กามาวจรโสภณจิต

กามาวจรโสภณจิต เป็นจิตที่ยังท่องเที่ยววนเวียนอยู่ในกามภูมิ คือ
ภูมิอันเป็นแดนเกิดแห่งกิเลสกรรมและวิถตุกรรม แต่เป็นจิตที่ตั้งงาม เพราะประกอบ
ด้วยโสภณเจตสิก ซึ่งปรุงแต่งให้ประพฤติเป็นไป เพื่อให้เกิดประโยชน์

กามาวจรโสภณจิตมีทั้งหมด 24 ดวง แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

กามาวจรกุศล 8

กามาวจรวิบากจิต 8

กามาวจรกิริยาจิต 8

กามาวจรกุศลจิต คือ จิตอันเป็นกุศล 8 ประเภท คือ

1. โสมนัส ญาณสัมปยุต อสังขาริก ใจบุญ ยินดี มีปัญญา ไม่ได้ถูกผู้ใด
ชักจูง

2. โสมนัส ญาณวิปยุต สสังขาริก ใจบุญ ยินดี มีปัญญาโดยถูกชักจูง

3. โสมนัส ญาณวิปยุต อสังขาริก ใจบุญ ยินดี ไม่มีปัญญา ไม่ถูกชักจูง

4. โสมนัส ญาณวิปยุต สสังขาริก ใจบุญ ยินดี ไม่มีปัญญา ถูกชักจูง

---

* จิตที่ชื่อ "หลิคุปบาท" แปลว่าจิตที่ทำให้เกิดการข้มแถมของพระอรหันต์

5. อุเบกขา ญาณสัมปยุต อสังขาริก ใจบุญ เฉย ๆ มีปัญญา ไม่ถูกชักจูง

6. อุเบกขา ญาณสัมปยุต สสังขาริก ใจบุญ เฉย ๆ มีปัญญา ไม่ถูกชักจูง

โดยการชักจูง

7. อุเบกขา ญาณวิปยุต อสังขาริก ใจบุญ เฉย ๆ ไม่มีปัญญา

8. อุเบกขา ญาณวิปยุต สสังขาริก ใจบุญ เฉย ๆ ไม่มีปัญญา

ถูกชักจูง

กามาวจรกิริยาจิต หรือ มหากิริยาจิต คือ ¹⁸ จิตอันเป็นภริยาอย่างที่ทำมหากุศลแต่ไม่มีวิบาก ได้แก่การทำมหากุศลของพระอรหันต์ หรือกิริยาจิตในกามภูมิ มีสัมปยุต เหตุ

กามาวจรกิริยาจิตนั้นไม่ใช่กุศลและไม่ใช่อกุศล และไม่ใช้วิบากเป็นเพียงจิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ ที่ผ่านมาจากทวารทั้ง 6 เป็นจิตที่คล้ายกับหาวิบากจิตมาก จะต่างกันก็ตรงที่จิตนี้เกิดขึ้นกับพระอรหันต์โดยเฉพาะ

กามาวจรกิริยาจิต แยกเป็น 8 ดวง ดังนี้

1. โสมนัสเวทนา ญาณสัมปยุต อสังขาริก ยินดี มีปัญญา ไม่มีผู้ใดชักจูง

2. โสมนัสเวทนา ญาณสัมปยุต สสังขาริก ยินดี มีปัญญา โดยถูกชักจูง

3. โสมนัสเวทนา ญาณวิปยุต อสังขาริก ยินดี ไม่มีปัญญา ไม่ถูกชักจูง

4. โสมนัสเวทนา ญาณวิปยุต สสังขาริก ยินดี ไม่มีปัญญา ถูกชักจูง

5. อุเบกขาเวทนา ญาณสัมปยุต อสังขาริก เฉย ๆ มีปัญญา ไม่มีผู้ใดชักจูง

6. อุเบกขาเวทนา ญาณสัมปยุต สสังขาริก เฉย ๆ มีปัญญา โดยถูกชักจูง

---

¹⁸ พระราชวรมณี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า 336.

7. อุเบกขา เวทนา ญาณวิปยุต อสังขาริก เฉย ๆ ไม่มีปัญญา ไม่มีผู้ใคร่จูง
 8. อุเบกขา เวทนา ญาณวิปยุต สสังขาริก เฉย ๆ ไม่มีปัญญา โดยถูกชักจูง

ในพระอภิธรรมมัตถกถาวิภูฏิก้า แปลกล่าว่าสรุปไว้ว่า¹⁹ "กุศลจิต วิบากจิต และกิริยาจิต ฝ่ายกามาวจรสเหตุกะ ท่านประมวลมาแล้วรู้ได้ว่ามี 24 โดย ความต่างแห่งเวทนา ญาณ และสังขาร เพราะแต่ละดวงมี 2 อย่างโดยความต่างแห่งเวทนา มี 4 อย่างโดยความต่างแห่งญาณ และมี 8 อย่างโดยความต่างแห่งสังขาร ฯ"

รูปาวจรจิต

อภิธรรมมัตถกสังคหะได้กล่าวถึงรูปาวจรจิตไว้ดังนี้²⁰

รูปาวจรกุศลจิต

จิตทั้ง 5 นี้ คือ ปฐมฌานกุศลจิต ประกอบด้วย วิตก วิจาร์ ปิตี สุข และเอกัคคตา 1

ทุติยฌานกุศลจิต ประกอบด้วย วิจาร์ ปิตี สุข และเอกัคคตา 1

คหิยฌานกุศลจิต ประกอบด้วยปิตี สุข และ เอกัคคตา 1

จตุตถฌานกุศลจิต ประกอบด้วย สุข และเอกัคคตา 1

ปัญจฌานกุศลจิต ประกอบด้วย อุเบกขา และเอกัคคตา 1 ชื่อว่า รูปาวจรกุศลจิตฯ

รูปาวจรวิบากจิต

จิตทั้ง 5 นี้ คือ ปฐมฌานวิบากจิต ประกอบด้วย วิตก วิจาร์ ปิตี สุข และเอกัคคตา 1

ทุติยฌานวิบากจิต ประกอบด้วย วิจาร์ ปิตี สุข และเอกัคคตา

คหิยฌานวิบากจิต ประกอบด้วย ปิตี สุข และเอกัคคตา 1

จตุตถฌานวิบากจิต ประกอบด้วยสุข และ เอกัคคตา 1

ปัญจฌานวิบากจิต ประกอบด้วย อุเบกขา และ เอกัคคตา 1 ชื่อว่า รูปาวจรวิบากจิต

¹⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธรรมมัตถกสงคหมาสึ และอภิธรรมมัตถกถาวิภูฏิก้า (ฉบับแปลเป็นไทย), หน้า 48.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

รูปาวจรกิริยาจิต

จิตทั้ง 5 นี้ คือ ปฐมฌานกิริยาจิต ประกอบด้วย วิตก วิจาร์ ปิตี สุข และ เอกัคคตา 1

ทุติยฌานกิริยาจิต ประกอบด้วย วิจาร์ ปิตี สุข และ เอกัคคตา 1

ตติยฌานกิริยาจิต ประกอบด้วย ปิตี สุข และ เอกัคคตา 1

จตุตถฌานกิริยาจิต ประกอบด้วย สุขและเอกัคคตา 1

ปัญจฌานกิริยาจิต ประกอบด้วย อุเบกขาและเอกัคคตา 1 ชื่อว่า
รูปาวจรกิริยาจิตฯ

รูปาวจรจิต ประกอบด้วย รูปาวจรกุศลจิต 5 รูปาวจรวิบากจิต 5 รูปาวจร-
กิริยาจิต 5 รวมเป็น รูปาวจรจิต 15

นอกจากนี้ อภิธัมมัตถสังคหะยังได้กล่าวถึงการนับจำนวนของรูปาวจรจิตไว้ดังนี้²¹
"รูปาวจรจิต โดยความต่างแห่งฌานมี 5, โดยความต่างแห่งกุศล วิบาก และกิริยา
รูปาวจรจิตนั้น มี 15 ฯ"

รูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิต ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะและที่อธิบาย
เพิ่มเติมในคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวิณีฎีกามีสาระสำคัญที่อาจสรุปกล่าวให้เห็นได้เด่นชัดเจเนยิ่งขึ้น
ดังนี้

รูปาวจรจิต

รูปาวจรจิต หมายถึงจิตที่เข้าถึงอารมณ์ของรูปฌาน หรือหมายถึงจิตที่ท่องเที่ยว
เกิดอยู่ในภุมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูป และกิเลสรูปเป็นส่วนใหญ่

วัตถุรูป ได้แก่ รูปาวจรจิต 15 และ เจตสิก 35 (วัตถุธรรม)

---

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

กิเลสรูป ได้แก่ โลกเจตสิกที่เกี่ยวกับรูปต้นหาคือ ความพอใจในรูปฌานอภิญา และรูปภพ

รูปาวจรกุศลจิต 5 เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยการเจริญสมาธิภาวนา ซึ่งย่อมต้องอาศัยบัญญัติแห่งรูปฌานอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอารมณ์ จิตที่เริ่มเพ่งจับบัญญัติอารมณ์ตอนแรกนี้ย่อม เป็นมหากุศลจิต เมื่อเจริญภาวนาสมาธิจนแนบแน่น เข้าถึงอัปปมมานาสมาธิ จิตจะเปลี่ยนจากมหากุศลจิต เป็นรูปาวจรกุศลจิตที่เกิดพร้อมองค์ฌาน 5

รูปาวจรวิบากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของรูปาวจรจิตทำหน้าที่ปฏิสนธิภวังค์ และจิตในรูปภูมิ มีจำนวน 5 ดวง เท่ากันกับรูปาวจรกุศลจิต

รูปาวจรกิริยา เป็นจิตของพระอรหันต์ที่เข้าถึงรูปฌานโดยนัย เดียวกันกับ รูปาวจรกุศลจิต จึงกล่าวได้ว่ารูปาวจรกิริยาจิต คือ รูปาวจรกุศลจิตนั่นเอง หากแต่เกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์ โดยเฉพาะเท่านั้น รูปาวจรกิริยาจิตมีจำนวน 5 ดวง คือ

ในการประกอบกุศลกรรม อันมีทานเป็นต้นนี้ "กุศลเจตนา" ปรากฏขึ้นในขณะใด มหากุศลจิตย่อมเกิดขึ้นในขณะนั้นแต่ รูปาวจรจิตมิใช่เป็นเช่นนั้น รูปาวจรจิตจะเกิดขึ้นได้ เมื่อมีการเจริญสมถภาวนานั้น เข้าถึงอัปปมมานาสมาธิ คือ จิต เข้าถึงความแนบแน่นอยู่อารมณ์มีฌานและกสิณเป็นต้น กล่าวคือขณะที่กำลังเจริญภาวนาอยู่นั้น กลุ่มเจตสิกธรรมอัน เกิดพร้อมกับจิตกลุ่มหนึ่ง จะทำหน้าที่เผาหรือข่มนิวรณ์ธรรม ซึ่งเป็นเครื่องกีดขวางมิให้ฌานจิต เกิดขึ้นได้ เมื่อกลุ่มเจตสิกธรรมดังกล่าวทำหน้าที่ข่มไล่หรือข่มนิวรณ์ธรรมให้สลายไปแล้ว ฌานจิตย่อมเกิดขึ้นได้

อภิธัมมัตถวารินฎีกา ได้กล่าวถึงการประหารนิวรณ์ธรรม 5 ประการ ว่าต้องอาศัยองค์ฌาน เป็นเครื่องประหารดังนี้คือ²²

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

วิตก (ยกจิตสู่อารมณ์ฌาน) ประหาร ถีนมิทธนิรโรค (ความหตุ้ทอดย)
เพราะ เป็นไปพร้อมกับความแผ่ไปด้วยอำนาจ การพิจารณาโดยแยบคาย

วิจาร์ (ประกอบจิตให้ตั้งมั่นในอารมณ์) ประหาร วิจิกิจฉานิรโรค (ความ
ลังเลสงสัย) เพราะวิจาร์มีสภาพเหมือนกับปัญญา คือ สภาพการคลุกเคล้าอารมณ์

ปีติ (ความปลาบปลื้ม) ประหาร พยาบาทนิรโรค (ความพยาบาทมาตรา้ย)
เพราะมีความปลื้มใจ เป็นสภาพ

สุข (โสมนัสเวทนา สุขใจ) ประหาร อุทธัจจกุกกัจจนนิรโรค (ความคิดหู่้งซ่าน-
รำคาญใจ) เพราะสุขมีความสงบ เยือกเย็น เป็นสภาพจึงปราบอุทธัจจะซึ่งไม่สงบเหือคร้อนได้

เอกัคคตา (จิตมีสมาธิมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว) ประหาร กามฉันทนิรโรค (ความ
ยินดีในกามคุณ 5) เพราะสมาธิเป็นปฏิบัตย์โดยตรงกับกามฉันท

ข้อควรสังเกต

ในการเจริญฌานโดยทั่วไป เมื่อเข้าถึง ฌาน องค์ฌานย่อมข่มนิรโรค ในขณะที่
ฌาน เกิดเป็น "วิชัมภณปะทาณ"^{*} เมื่อจิตหันจากฌานแล้วหรือฌานจิต เสื่อมแล้วนิรโรคก็จะ เกิด
ขึ้นได้อีก เหมือนกับน้ำที่ตกตะกอน เมื่อถูกกวนน้ำก็จะขุ่นอีกย่อมแสดงให้ เห็นว่า องค์ฌาน
นั้นมิพ่น้ำที่ข่มนิรโรค

---

^{*} วิชัมภณปะทาณ การละกิเลสได้โดยการข่ม เอาไว้ด้วยฌาน

อรุปาวจรจิต

เป็นจิตที่เกิดจากการเจริญภาวนาของผู้ที่ได้รู้ปาวจรบัญญัติจนแล้ว และได้เจริญจนให้ยิ่งขึ้นไปถึงอรุปณาน ฉะนั้นอรุปาวจรจิตจึง เป็นจิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในภวังค์ อัน เป็นที่ เกิดแห่งวัตถุอรุป และกิเลสอรุปเป็นส่วนมาก

วัตถุอรุปได้แก่ อรุปาวจรจิต 12 เจตสิก 30 (วัตถุธรรม)

กิเลสอรุป ได้แก่ อรูปตัณหาหรือความยินดี พอใจในอรุปณานและอรุปภพ

อภิธัมมัตถสังคหะ ได้กล่าวถึงอรุปาวจรจิตไว้ดังนี้²³

อรุปาวจรกุศลจิต "จิตทั้ง 4 นี้ คือ อากาสาณัญญาคนกุศลจิต 1

วิญญาณัญญาคนกุศลจิต 1 อากิญจัญญาคนกุศลจิต 1 เนวสัญญานาสัญญาคนกุศลจิต 1
ชื่อว่า อรุปาวจรกุศลจิต ฯ"

อรุปาวจรวิบากจิต "จิตทั้ง 4 นี้ คือ อากาสาณัญญาคนวิบากจิต 1

วิญญาณัญญาคนวิบากจิต 1 อากิญจัญญาคนวิบากจิต 1 เนวสัญญานาสัญญาคนวิบากจิต 1
ชื่อว่า อรุปาวจรวิบากจิต ฯ "

อรุปาวจรกิริยาจิต "จิตทั้ง 4 นี้ คือ อากาสาณัญญาคนกิริยาจิต 1

วิญญาณัญญาคนกิริยาจิต 1 อากิญจัญญาคนกิริยาจิต 1 เนวสัญญานาสัญญาคนกิริยาจิต 1
ชื่อว่า อรุปาวจรกิริยาจิต ฯ"

ดังนั้นอรุปาวจรจิตมี 4 โดยประเภทแห่งอารมณ์มีอีก 12 โดยความต่างแห่งกุศล วิบาก และกิริยา ฯ

---

²³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา (ฉบับแปลเป็นไทย), หน้า 6.

อรุปาวจรกุศลทั้ง 12 ประเภทนี้ เป็นฉนวนจิตในชั้นปัญจฉนวนทั้งหมดเพราะ องค์ของอรุปฉนวนประกอบด้วย อุเบกขา เอกัคคตา อย่างเดียวกัน และเหมือนกัน กับองค์ของอรุปาวจรปัญจฉนวน แต่ความต่างกันของอรุปาวจรจิตต่างกันที่อารมณ์ไม่ใช่ ต่างกันที่องค์ฉนวน

อภิธัมมัตถวาริณีฎีกา ได้จำแนกอรุปาวจร เป็น 4 อย่าง โดยความต่างแห่ง อารมณ์ และได้วิเคราะห์เกี่ยวกับอารมณ์ทั้ง 4 ไว้ ดังนี้²⁴

อากาสาณัญจายตฉนวน

อากาสาณัญจะนั้นแล เป็นที่เกิดแห่งฉนวนนั้น พร้อมด้วยสัมปยุตธรรม โดยอรรถว่าเป็นที่ตั้งอยู่ ดุจที่อยู่แห่งเทวดาของพวกเทวดา เพราะ เหตุนั้น ฉนวนนั้น จึงชื่อว่า อากาสาณัญจายตนะ ฯ ในอากาสาณัญ- จายตนะ แม้อรุปฉนวนที่ 1 ยังไม่ถึงอัปปนา ท่านอาจารย์ก็กล่าวว่า อากาสาณัญจายตนะ ในอริการแห่งอรุปฉนวนนี้เหมือนฉนวนที่มีปฐมวิกัลป์ เป็นอารมณ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า ปฐมวิกัลป์ ฉะนั้น ฯ อีกอย่างหนึ่ง ฉนวนที่ชื่อว่า อากาสาณัญจายตนะ เพราะอรรถว่ามี อากาศ ไม่มีที่สิ้นสุด เป็นที่เกิด ฯ กุศลจิตที่มีสัมปยุตด้วยอากาสาณัญจายต- ฉนวนนั้น ชื่อว่า อากาสาณัญจายตนะกุศลจิต

วิญญาณัญจายตฉนวน

วิญญาณนั้นแล ไม่มีที่สิ้นสุด ชื่อว่า วิญญาณฉนวนนั้นตะ ได้แก่ อรุปวิญญาณที่ 1 ฯ แท้จริง ปฐมอรุปวิญญาณนั้น แม้มีความ เกิด เป็นต้น เป็นที่สุด บัณฑิต เรียกว่า ฉนวนนั้นตะ เพราะ เป็นไปในอากาศไม่มีที่สิ้นสุดมีความ เกิด เป็นต้น เป็นไป ด้วยอำนาจการแผ่ไปโดยไม่มีที่สิ้นสุด ฯ อนึ่งวิญญาณอันบุคคลพึงถึง คือพึง บรรลุด้วยอรุปวิญญาณที่ 2 เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า วิญญาณัญจะ ฯ วิญญาณัญจะ นั้นแล เป็นที่เกิดแห่งอรุปฉนวนที่ 2 เพราะเป็นที่ตั้งเหตุนี้จึงชื่อว่า วิญญาณัญจายตนะ ฯ

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 56-59.

อาภิญญายตนฉาน

ปฐมอรูป (วิญญาน) นั้น ไม่ใช่อะไร ๆ ผิดหน้อยคืออะไร ๆ สักเล็กน้อย โดยที่สุดแม้มาครว่ากังคะที่เหลือ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า อาภิญจนะ ๆ ภาวะแห่งอาภิญจนะนั้นชื่อว่า อาภิญจัญญะ ได้แก่ความไม่มีแห่งอรูปวิญญานที่ 1 ๆ

เนวสัญญานาสัญญายตนฉาน

อรูปฉานที่ 4 ชื่อว่า เนวสัญญานาสัญญายตนะ เพราะอรรถว่า อรูปฉานที่ 4 นั้น พร้อมทั้งสัมปยุตธรรมมีสัญญาที่ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญา คือ สัญญาไม่มี หามิได้ เพราะไม่มีสัญญาอย่างหายาบ แต่ยังมีสัญญาอย่างละเอียด ๆ แต่เพราะทำการที่ขะ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า เนวสัญญานาสัญญะ ๆ เนวสัญญานาสัญญานั้นแล เป็นอายคนะ เพราะนับเนื่องในมนายคนะ และขมมายคนะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า เนวสัญญานาสัญญายตนะ ๆ อีกนัยหนึ่งสัญญานั้นแล ไม่ใช่ชื่อว่า เป็นสัญญาทีเดียว เพราะไม่มีกิจแห่งสัญญาที่เด่นชัด (ปรากฏชัด) กล่าวคือการถึงความ เป็นอารมณ์แห่งวิภัสสนาแล้วให้เกิดความ เบื่อหน่าย และจะชื่อว่าไม่มีสัญญาหามิได้ เพราะมีอยู่โดยความเป็นของละเอียด ที่เหลือจากสังขาร ดุจเดโชธาตุในน้ำร้อน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า เนวสัญญานาสัญญา ๆ เนวสัญญานาสัญญานั้นแล ชื่อว่า อายคนะเพราะ เป็นนิสยปัจจัยเป็นต้นแห่งฉานนี้ พร้อมทั้งสัมปยุตธรรม เพราะฉะนั้นจึง ชื่อว่า เนวสัญญานาสัญญายตนะ ๆ ก็ในอรูปฉานที่ 4 นี้ การเข้าไป กำหนดฉานด้วยอำนาจสัญญา เป็นเพียงตัวอย่าง แม้เวทนาเป็นต้นใน ฉานนั้น ก็ชื่อว่า เนวเวทนานาเวทนาเป็นต้นเหมือนกันแล ๆ กุศลจิตที่สัมปยุตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนะชื่อว่า เนวสัญญานาสัญญายตน- กุศลจิต ๆ

อรุปาวจรจิต 12 ตามที่กล่าวไว้ในอภิธรรมัตถสังคหะ และ อภิธรรมัตถ- วิจารณ์ฎีกา อาจกล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

อรูปาวจรกุศลจิต 4 เป็นจิตที่เจริญสมถภาวนาจนเข้าถึงอรุณาน เป็นไปพร้อมด้วยการปรุงแต่งอรูปกุศลไว้ให้ได้รับสมบัติเป็นพรหมในพรหมโลกหรืออรูปภูมิ 4

อรูปาวจรวิบากจิต 4 เป็นจิตที่เป็นผลของอรูปาวจรกุศลจิต กล่าวคือ อรูปาวจรกุศลจิตเป็นเหตุ อรูปาวจรวิบากจิตเป็นผล เป็นจิตของอรุณพรหมในอรูปภูมิ 4 ซึ่งตรงกันดวงต่อดวงกับอรูปาวจรกุศลจิตนั่นเอง จึงมีจำนวน 4 ดวงเท่ากัน

อรูปาวจรกิริยาจิต 4 เป็นจิตของพระอรหันต์ที่เข้าถึงอรุณานโดยนัยเดียวกับอรูปาวจรกุศลจิต จึงกล่าวได้ว่า อรูปาวจรกิริยาจิตก็คือ อรูปาวจรกุศลจิตนั่นเอง แต่เนื่องจากพระอรหันต์ละกิเลสได้หมดแล้ว อรุณานที่ท่านเข้าถึงจึงไม่อาจส่งผลนำไปสู่การเกิดในภพใหม่อีกต่อไป การเข้าอยู่ในอรุณานของท่านเป็นเพียงสักว่ากิริยา และภาวะทางจิตของท่านในขณะนั้น จึงเรียกว่าอรูปาวจรกิริยาจิต

โลกุตตรจิต

อภิธรรมัตตสังคหะได้กล่าวถึงโลกุตตรจิตไว้ดังนี้²⁵

จิตทั้ง 4 นี้ คือ โสดาปัตติมรรคจิต 1 สกทาคามิมรรคจิต 1
อนาคามิมรรคจิต 1 อรหัตตมรรคจิต 1 ชื่อว่า โลกุตตรกุศลจิต ฯ

จิตทั้ง 4 นี้ คือ โสดาปัตติผลจิต 1 สกทาคามิผลจิต 1
อนาคามิผลจิต 1 อรหัตตผลจิต 1 ชื่อว่า โลกุตตรวิบากจิต ฯ

นอกจากนี้อภิธรรมัตตสังคหะยังกล่าวสรุปไว้ว่า

อนุตตรจิต (โลกุตตรจิต) บัณฑิตกล่าวไว้ 8 คือ กุศลจิตมี 4 โดยประ เภท
แห่งมรรค 4 วิบากจิตก็มี 4 เหมือนกัน เพราะเป็นผลกรรมแห่งมรรคนั้น ฯ

---

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

อภิธรรมัตถวิภาวีนุฎา ได้วิเคราะห์เพิ่มเติมโดยแสดงให้เห็นถึงโลกุตตรจิต
ประเภทต่าง ๆ ดังนี้²⁶

โสดาปัตติมรรคจิต

โสดาปัตติ ได้แก่การบรรลุพระนิพพานคราวแรก ส่วนมรรคหมายถึงการ
แสวงหาพระนิพพาน หรือฆ่ากิเลส เพื่อ ไปถึงพระนิพพาน จิตที่สัมปยุตด้วยมรรคชั้น
เรียกว่ามรรคจิต โสดาปัตติมรรคจิตก็คือจิตของผู้ที่ถึงกระแสอริยมรรคเป็นคราวแรก

สกทาคามีมรรคจิต

สกทาคามีมรรคจิต ได้แก่จิตของบุคคล 5 ประเภทคือ

1. บุคคลผู้บรรลุความเป็นพระสกทาคามีในมนุษยโลกแล้วปรินิพพานใน
มนุษยโลกนี้
2. บุคคลผู้บรรลุความเป็นพระสกทาคามีใน เทวโลกแล้วปรินิพพานใน
เทวโลกนั้น
3. บุคคลผู้บรรลุความเป็นพระสกทาคามีในมนุษยโลกแล้วปรินิพพาน ใน
เทวโลก
4. บุคคลผู้บรรลุความเป็นพระสกทาคามีใน เทวโลกแล้วปรินิพพานใน
มนุษยโลก
5. บุคคลผู้บรรลุความเป็นพระสกทาคามีในมนุษยโลกนี้แล้ว เกิด ใน
เทวโลก แล้วกลับมาปรินิพพานในมนุษยโลกนี้

จิตของพระสกทาคามี เป็นจิตที่สัมปยุตด้วยสกทาคามีมรรค เรียกว่า
สกทาคามีมรรคจิต

---

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 60.

อนาคามีมรรคจิต

อนาคามีมรรคจิต ได้แก่อจิตที่สัมปยุตด้วยอนาคามีมรรค ชื่อว่า อนาคามีมรรคจิต บุคคลผู้มีจิตประเภทนี้ได้แก่ พระอนาคามี คือผู้ไม่มาสู่กามธาตุด้วยอำนาจปฏิสนธิ

อรหัตตมรรค

อรหัตตมรรค ได้แก่อจิตของบุคคลผู้กำจัดกิเลส บุคคลผู้กำจัดกิเลสดังกล่าวก็คือ พระอรหันต์ ซึ่งความเป็นพระอรหันต์เป็นผลของ อรหัตตมรรคจิต

โลกุตตรจิตนั้น ไม่มีโลกุตตรกิริยาจิต เพราะมรรคเป็นไปชั่วขณะจิตเดียว ส่วนผลจิตนั้นก็ เป็นผลเนื่องมาจากมรรคจิต ดังนั้นจึงมีจำนวน 4 ดวง เท่ากัน ดังจะเห็นได้จากข้อความต่อไปนี้²⁷

โลกุตตรวิบากจิต ก็มี 4 อย่าง โดยสมควรแก่กุศลจิตนั้น เพราะเป็นผลแห่งกุศลจิตนั่นเอง ๑

ส่วนโลกุตตรกิริยาจิตไม่มีก็เพราะ²⁸

มรรคเป็นไปชั่วขณะจิตเดียว ๑ จริงอยู่ ถ้ามรรคจิตจะพึงบังเกิดขึ้นบ่อย ๆ ในเวลานั้นบัณฑิตอาจจะกล่าวมรรคจิตนั้นว่าเป็นกิริยา โดยที่บังเกิดแก่พระอรหันต์ แต่มรรคจิตนั้นไม่เกิดแก่พระ เสดชะได้สักครั้ง เพราะไม่มีกิจที่มรรคนั้นจะพึงทำในเวลาบังเกิดขึ้นอีก เพราะจะต้องเหไปด้วยอำนาจที่ตัดกิเลสได้ขาดอย่างเดียว และเพราะความเป็นไปโดยส่วนเดียวแห่งกิเลสนั้น ๆ อันมรรคจิตนั้นซึ่งเป็นไปเพียงวาระเดียวให้สำเร็จแล้ว และเพราะผลสมาบัติเท่านั้น เป็นไปด้วยอำนาจการยึดอารมณ์คือพระนิพพาน เพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เพราะฉะนั้นโลกุตตรกิริยาจิตจึงไม่มี แม้โดยประการทั้งปวง ฉะนี้แล ๑

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

²⁸ เรื่องเดียวกัน.

ดังที่ได้กล่าวไว้ในข้างต้นแล้วว่า จิตมีสภาพเป็น 1 แต่การที่จะจำแนกจิต ออกเป็นประเภทต่าง ๆ ก็จำแนกได้ตามสภาพเจตสิกที่เข้ามาประกอบ ดังนั้น การจะ ทราบลักษณะของจิตประเภทต่าง ๆ คือ กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และ โลกุตตรจิต จำเป็นต้องทราบเรื่องของเจตสิกที่ทำให้จิตมีลักษณะแตกต่างกันไป อีกประการหนึ่งในบทที่ 4 จะมีการวิเคราะห์สภาพจิตของมนุษย์และผู้ที่เกิดในภพภูมิต่าง ๆ ซึ่งการวิเคราะห์จิตในลักษณะดังกล่าว วิเคราะห์ตามเจตสิกที่เข้าประกอบ ดังนั้น ความรู้เกี่ยวกับเจตสิกประเภทต่าง ๆ จึงเป็นสิ่งจำเป็น และเห็นควรจะได้นำมา กล่าวไว้โดยย่อดังต่อไปนี้

เจตสิก

เจตสิก เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นกับจิต ประกอบกับจิต ถ้าไม่มีจิต เจตสิกก็มิ ขึ้นไม่ได้ จิตกับเจตสิกจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด อภิธัมมัตถสังคหะ ได้กล่าวถึง เจตสิกไว้ว่า "ธรรม 52 อย่างประกอบกับจิตมีการเกิดดับในที่เดียวกัน ทั้งมีอารมณ์ และวัตถุอย่างเดียวกัน บัณฑิตลงมติว่าเจตสิก ฯ"²⁹ ลักษณะเกี่ยวของหรือสัมพันธ์กับ จิตนั้น อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกากล่าวไว้ดังนี้คือ³⁰

ธรรมเหล่านี้ใดมีความเกิดและความดับในที่เดียวกันกับจิต ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า เอกุปปาตนิโรธ ฯ ธรรมเหล่านี้ใดมีอารมณ์และวัตถุเป็นอันเดียวกัน ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า เอกาत्मพนวัตถุ สภาพที่ชื่อว่าธรรมเพราะทรงไว้ซึ่ง ลักษณะของตน 52 ประการ ประกอบกับจิตคือ สัมปยุตค้ำยจิตโดยลักษณะ 4 อย่างนี้ บัณฑิตลงมติว่า เจตสิก ทั้งที่ประกอบแน่นอน ทั้งที่ประกอบไม่แน่นอนฯ บรรดาสลักขณะ (มีความเกิดขึ้นในที่เดียวกัน เป็นต้น) เหล่านี้

²⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหมาสี และอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา (ฉบับแปลเป็นไทย), หน้า 70.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81-82.

เจตสิกธรรมทั้งหลาย ถ้าอธิบายว่าประกอบด้วยจิต ด้วยสักว่าบังเกิดขึ้น ในที่เดียวกันนั้นไซ้ ความที่แม้รูปธรรมทั้งหลาย ที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิต ในขณะนั้น ก็จะพลอยชื่อว่าประกอบด้วยจิตไปด้วย เพราะฉะนั้นจึงเพิ่ม เอกนิโรธศัพท์ เข้าด้วย ๑ ถึงแม้เมื่อเป็นเช่นนั้น (คือประกอบด้วย ลักษณะ 2 เกิดด้พร้อมกัน) บัณฑิตไม่อาจห้ามความพร้อมกันของ 2 วิญญาณ (กายวิญญาณ วจวิญญาณ) ที่ปริวัตรตามจิต ทั้งไม่อาจห้ามความ พ้องกันแห่งรูปธรรมทั้งหลาย แม้เกิดก่อนแล้วดับอยู่ในขณะที่จิตดับแก่ บุคคลผู้กำหนดคอยู่ว่า ธรรมเหล่านี้มีความเกิดขึ้น หรือความดับอยู่ ในขณะที่จิตดับ แก่บุคคลผู้กำหนดคอยู่ว่าธรรมเหล่านี้ มีความเกิดขึ้นหรือ ความดับในที่เดียวกัน เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า เอกุปปาตนิโรธ เพราะฉะนั้นจึงเพิ่ม เอกาสัมพันธศัพท์ เข้าด้วย ๑ และ เพื่อจะแสดงว่า ธรรมที่มีลักษณะ ๓ อย่างอย่างนี้ โดยนิยมเฉพาะที่มีวิัตถุอันเดียวกัน เท่านั้น จึงเพิ่มเอกวัตตฤศัพท์ เข้าด้วยดังนี้แล ๑

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ลักษณะของเจตสิกที่เกี่ยวข้อง กับจิตมี 4 ประเภทคือ เอกุปปาตนะ เอกนิโรธ เอกสัมพันธนะ เอกวัตตฤกะ มีผู้ อธิบายถึงลักษณะของจิตทั้ง 4 ประเภทดังนี้ ³¹

1. เอกุปปาตนะ เกิดร่วมกับจิต หมายความว่าจิต เกิดขึ้นสู่วิถี เมื่อใด เจตสิกก็เกิดขึ้นในขณะนั้นเช่น ขณะใดได้เห็นรูป ได้ยินเสียง ได้ดมกลิ่น ได้ลิ้มรส ได้ถูกต้องกับโผฏฐัพพะ (สิ่งสัมผัสทางกาย) พร้อม ๆ กับขณะจิตรับรู้อารมณ์เหล่านั้น เจตสิกก็จะเกิดร่วมกับจิตทันทีไม่ก่อนไม่หลัง เช่นเกิดผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ และมนสิการ ในทันทีทันใดพร้อมกับจิต

---

³¹ พิชุร มลิวัลย์, สภาวธรรมพื้นฐาน ตอน 2 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2525), หน้า 15.

2. เอกนิโรธ ดับพร้อมจิต หมายความว่า จิตดับไปขณะใด เจตสิก ก็ดับไปในขณะนั้น เช่น ขณะใดที่จิตได้เห็นรูป ได้ยินเสียง ดับไปขณะนั้น เจตสิก ที่เกิดร่วมกับจิตจะดับพร้อมกับจิตด้วยไม่ก่อนไม่หลัง

3. เอกาत्मณะ มีอารมณ์เป็นอันเดียวกับจิต หมายความว่า เมื่อจิตมีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือธรรมารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอารมณ์ เจตสิกก็มีอารมณ์เป็นอย่างเดียวกับจิตนั้น เช่น จิตมีรูปเป็นอารมณ์ เจตสิกก็มีรูป เป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน

4. เอกวัตถุ มีวัตถุที่อาศัยอย่างเดียวกับจิต หมายความว่า เมื่อจิตมีสิ่งใดเป็นที่อาศัยเป็นไป เจตสิกก็มีอารมณ์เป็นอย่างเดียวกับจิตนั้น เช่น จิต มีรูป เป็นอารมณ์ เจตสิกก็มีรูป เป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน เช่น จักขุวิมุกตภาพอาศัยจักขุเป็นวัตถุ เจตสิกก็อาศัยจักขุเป็นวัตถุด้วย

จำนวนเจตสิก

อภิธรรมัตถสังคหะ ได้จำแนกเจตสิก 52 ไว้ดังนี้ "ธรรม 52 อย่าง คือ อัญญาสมานา 13 อกุศล 14 และโสภณ 25 ท่านเรียกว่าเจตสิก"³²

เจตสิก มีจำนวนทั้งสิ้น 52 ดวง โดยแบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ 3 ประเภท คือ

1. อัญญาสมานาเจตสิก	13
2. อกุศลเจตสิก	14
3. โสภณเจตสิก	25

---

³² มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธรรมัตถสังคหะ และ อภิธรรมัตถวิภาวีนีติกา (ฉบับแปลเป็นไทย). หน้า 71.

อัญมณานา เจดลิก

อัญมณานาเจดลิก แปลว่า เจดลิกที่เข้ากับสมาวธรรมได้
หมายความว่า เป็นเจดลิกที่ประกอบด้วยนามธรรมได้ทุกอย่างทั้งที่เป็น อุกส
อภูสอ และอัพพหาคะ เมื่อประกอบด้วยนามธรรมชนิดใด ก็กลายเป็น
นามธรรมชนิดนั้นไปด้วย

อัญมณานาเจดลิกนั้นมี 13 ดวง แบ่งออกเป็น 2 ชนิดคือ

1. สัพพจิตตสาธารณเจดลิก 7 ดวง
2. ปกิณณกเจดลิก 6 ดวง

สัพพจิตตสาธารณเจดลิก

อภิธัมมัตถสังคหะ กล่าวถึงสัพพจิตตสาธารณเจดลิกไว้ว่า "เจดลิก 7
เหล่านี้คือ ผัสสะ 1 เวทนา 1 สัญญา 1 เจตนา 1 เอกัคคตา 1
ชีวิตินทรีย์ 1 มนสิการ 1 ชื่อว่าสัพพจิตตสาธารณะ"³³

สัพพจิตตสาธารณเจดลิก แปลว่า เจดลิกที่ประกอบได้ในจิตทุกดวง
หมายความว่าจิตทั้งหมดที่มีจำนวน 89 ดวง หรือ 121 ดวง นั้น เมื่อจิตดวงใด
เกิดขึ้น เจดลิกทั้ง 7 ดวงนี้ ก็เกิดขึ้นประกอบจิตดวงนั้นพร้อมกันทั้ง 7 ดวงเสมอ

สัพพสาธารณเจดลิก 7 ดวง ได้แก่

1. ผัสสเจดลิก ความสัมผัสกับอารมณ์ คือ เจดลิกที่มีลักษณะ
กระทบหรือสัมผัสกับอารมณ์ หน้าพ้องเจดลิกก็คือประสานอารมณ์ วัตถุและ
วิญญานให้ประจวบกัน

---

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

2. เวทนาเจตสิก การเสวยอารมณ์มี 5 อย่างคือ

- 2.1 สุขเวทนา
- 2.2 ทุกขเวทนา
- 2.3 โสมนัสสเวทนา
- 2.4 โทมนัสสเวทนา
- 2.5 อุเบกขาเวทนา

3. สัญญาเจตสิก ความจำอารมณ์ คือความหมายรู้อารมณ์ที่รับ เป็นลักษณะ

4. เจตนาเจตสิก ความตั้งใจ ความจงใจในอารมณ์ได้แก่

ความตั้งใจ ความจงใจ ความชวนชวยหาอารมณ์

5. เอกัคคตาเจตสิก ความมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ได้แก่ความแน่วแน่

แห่งจิตคือ สมာธิ ซึ่งเอกัคคตา เจตสิกนี้ มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ มีความสงบใจ มีสุขเวทนา เป็นเหตุให้เกิด

6. ซีวิคินทริยเจตสิก อินทริยคือชีวิต สภาวะที่เป็นใหญ่ในการรักษานามธรรมทั้งปวง³⁴

มีนามขันธ์ 3 คือ เวทนา สัญญา และวิญญาณ เป็นเหตุให้เกิด

7. มนสิการเจตสิก ความเอาใจใส่ต่ออารมณ์มีอารมณ์เป็นเหตุให้

เกิด

ปกิณฑกเจตสิก 6

ปกิณฑกเจตสิก ได้แก่เจตสิกเบ็ดเตล็ด กล่าวคือ เจตสิกที่ประกอบด้วย

จิตไม่ได้ทั่วไป ประกอบได้ในจิตบางดวงเท่านั้น

³⁴ พระราชวรมณี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,

บกิตตเจตสิก ยี่ 6 คง ได้แก่

1. วิตกเจตสิก ได้แก่การตรึกอารมณ์ หรือ การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ มีนามชั้น 3 (เวทนา สัญญา และวิญญาณ) เป็นเหตุให้เกิด
2. วิจารณ์เจตสิก ความครองหรือพิจารณาอารมณ์ มีนามชั้น 3 (เวทนา สัญญา แฉวิญญาณ) เป็นเหตุให้เกิด
3. อธิโมกขเจตสิก คือธรรมชาติที่คัดลีนอารมณ์³⁵ หรือความปลงใจปักใจในอารมณ์
4. วิริยเจตสิก ได้แก่ธรรมชาติที่มีความพยายามในอารมณ์³⁶ หรือความเพียรเพื่อให้ได้อารมณ์
5. ยติเจตสิก ได้แก่ความขึ้นชยยินดีในอารมณ์ หรืออิมฺเมจิ มีชั้น 3 (เวทนา สัญญา วิญญาณ) เป็นเหตุให้เกิด
6. ฉันทเจตสิก ได้แก่ความพอใจในอารมณ์ ความปลงใจที่จะทำ หรือความรักที่จะทำมีอารมณ์เป็นเหตุให้เกิด

ข้อควรสังเกตุ

เกี่ยวกับปกิตตเจตสิก 6 คือในปกิตตเจตสิก 6 นี้ยี่ เจตสิกที่ใกล้เคียงกัน 3 คงคือ วิตกเจตสิก เจตนาเจตสิก และขณสิการเจตสิก ถ้าของอย่างผิวเผินจะทำให้คิดว่าเจตสิกทั้ง 3 คงนี้มีลักษณะ เหมือนกัน แต่ถ้าของให้ลึกซึ้งลงไปก็จะเห็นความแตกต่างกันได้ โดยมีผู้เปรียบเทียบความแตกต่างของเจตสิกไว้ด้วยแห่งเรื่อง ดังนี้³⁷

³⁵ วรรณสิทธิ์ ไทชะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 2, หน้า 8.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

³⁷ หิปปูร มลิวัลย์, สภาวธรรมพื้นฐาน ตอน 5, หน้า 37.

เจตนาเจตสิก ความตั้งใจ ความจงใจ ความขวนขวายหาอารมณ์นั้น
เปรียบ เหมือนพายุที่หัวเรือ ซึ่งตั้งใจจะคว่ำธงอันเป็นหลักชัย

มโนการเจตสิก ความกระทำอารมณ์ไว้ในใจหรือควายเอาใจใส่ต่ออารมณ์
นั้น เปรียบ เหมือนคนถือท้ายเรือ ซึ่งต้องมุ่งคัดวาดเรือให้ตรงไปยังธงอันเป็นหลักชัยนั้น

ส่วนวิตกเจตนา^๓ เปรียบ เหมือนพายุกลางลำเรือ ซึ่งต้องมุ่งหน้าจำหายใบ
เพื่อให้ถึงเป้าหมายแต่อย่าง เดียว

อัญญาเจตสิก ๑๓ ดวงนี้ ประกอบด้วยจิตได้ต่างกันเป็น ๗ นัยคือ

นัยที่ ๑ สัมผัสจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงคือ ผัสสะ เวทนา สัญญา
เจตนา เอกกคตา และมโนการ ทั้งหมดนี้ประกอบได้กับจิตทั้ง ๒๑ หรือ ๑๒๑ ดวง
คือสามารถเกิดขึ้นได้กับจิตทุกดวง

นัยที่ ๒ วิตก (ในปกิณณกเจตสิก ๖) ประกอบได้กับจิต ๕๕ ดวงคือ
กายาวจรจิต ๔๔ ดวง (เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐)^{*} และปฐมฌานจิต ๑๑ ดวง

นัยที่ ๓ วิจาร ประกอบกับจิตได้ ๖๖ ดวงคือ กายาวจรจิต ๔๔ ดวง
(เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐) ปฐมฌานจิต ๑๑ ดวง ทุคตฌานจิต ๑๑ ดวง

นัยที่ ๔ อธิโมกษ์ ประกอบกับจิตได้ ๗๘ ดวง คือ กายาวจรจิต ๔๓
(เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ วิจิกิจฉาสหคตจิต ๑) มหัคคตจิต ๒๗ ดวง โลกุตตรจิต
๘ ดวง

นัยที่ ๕ วิริยะ ประกอบกับจิตได้ ๗๓ ดวง คือ กายาวจรจิต ๔๘ ดวง
(เว้นปัญจทวาราวจรจิต ๑^{**} ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ สัมปฏิจจนจิต ๒
สันตிரณจิต ๓) มหัคคตจิต ๒๗ ดวง และ โลกุตตรจิต ๘ ดวง

---

* ทวิปัญจวิญญาณจิต ได้แก่ จักขุวิญญาณธาตุ, โสภวิญญาณธาตุ,
ขานวิญญาณธาตุ, ชิวหาวิญญาณธาตุ, กายวิญญาณธาตุ

**ปัญจทวาราวจรจิต ๑ มโนธาตุ จิตที่รำพึงถึงอารมณ์ที่กระทบวารทั้ง ๕

นัยที่ 6 ยัติ ประกอบด้วยจิตได้ 51 ดวง คือ กามาวจรโสภณัสสหคจิต 18 ดวง ปฐมฌาน 11 ดวง ทุติยฌานจิต 11 ดวง คติยฌานจิต 11 ดวง (เว้น โทมนัสสหคจิต 2 ดวง อุเบกขาสหคจิต 55 ดวง กายวิญญาน 2 ดวง จตุตถฌานจิต 11 ดวง)

นัยที่ 7 ฉันทะ ประกอบด้วยจิตได้ 69 ดวงคือ กามาวจรจิต 34 ดวง (เว้นอเหตุกจิต 18 ดวง โมหมูลจิต 2 ดวง) มหัคคจิต 27 ดวง โลกุตตรจิต 8 ดวง

อกุศลเจตสิก

อกุศลเจตสิก แปลว่า เจตสิกฝ่ายชั่ว ที่เป็นอกุศล เป็นบาปไม่มียาม ถ้าเข้าไปประกอบจิตแล้ว ย่อมทำให้จิตเศร้าหมอง เร่าร้อน ตกเป็นอกุศลจิตไปด้วย

อภิธัมมัตถสังคหะ ได้กล่าวถึงอกุศลเจตสิกไว้ดังนี้ "เจตสิก 14 เหล่านี้ คือ โมหะ 1 อหิริกะ 1 อโนอัปปะ 1 อุทัจจะ 1 โลภะ 1 ทิฏฐิ 1 มานะ 1 โทสะ 1 อิสสา 1 มัจฉริยะ 1 กุกกุจจะ 1 ถีนะ 1 มितตะ 1 วิจิกิฉา 1 ชื่อว่าอกุศล ฯ"³⁸

อกุศลเจตสิกนั้นมี 14 ดวง คือ

1. โมหะ (ความหลง)

โมหะเจตสิก คือความหลงไหลในอารมณ์ ได้แก่หลงจากรูปและนาม ที่เป็นความจริง เพราะความไม่รู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง ซึ่งจะเรียกว่าเป็น ความโง่เขลาก็ได้ เพราะเป็นธรรมชาติที่ตรงกันข้ามกับปัญญา

---

³⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหะ และ อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา (ฉบับแปลเป็นไทย). หน้า 70.

การไม่รู้เป็นความจริงที่ควรรู้ของอริชชา หรือโมหะนี้ มีความหมาย
จำกัดเฉพาะความรู้ในธรรม 8 ประการ คือ ³⁹

1. ไม่รู้ในทุกข์
2. ไม่รู้สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์
3. ไม่รู้ธรรม อันเป็นที่ดับแห่งทุกข์
4. ไม่รู้ทางที่จะเข้าถึงความดับทุกข์
5. ไม่รู้ขันธ, อายตนะ, ธาตุที่เป็นอดีต
6. ไม่รู้ขันธ, อายตนะ, ธาตุที่เป็นอนาคต
7. ไม่รู้ในขันธ, อายตนะ, ธาตุฯ ทั้งที่เป็นอดีตและอนาคต
8. ความไม่รู้ในธรรมที่มีเหตุให้เกิดผลต่อเนื่องกันตามนัย
ปฏิบัติสมุทปาท

โมหเจตสิกนี้ นับได้ว่าเป็นมูลหรือเป็นรากเง้าแห่งอกุศลกรรมทั้งปวง

2. อหิริกเจตสิก (ความไม่เกลียดบาป)

อหิริกเจตสิก คือ ความไม่ละอายต่อบาป ไม่เกลียดชังบาป ไม่มี
ความละอายต่ออกุศลทุจริตต่าง ๆ เช่น กายทุจริต เป็นต้น

³⁹

วรรณสิทธิ ไททยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมคดสังกตะ ปริเฉทที่ 2,

3. อินทรีย์เจตสิก (ความไม่กลัวบาป)

อินทรีย์เจตสิก คือความไม่สะดุ้งกลัวต่อบาปกรรม ไม่กลัวความชั่ว ไม่กลัวผลแห่งความชั่ว และไม่รังเกียจความชั่ว

สภาพของอินทรีย์เจตสิก เป็นความไม่กลัวต่อการทำอกุศลกรรม เกิดขึ้น โดยอาศัยความไม่เคารพผู้อื่น คือไม่เกรงกลัวว่าใครคนใดคนหนึ่งนอกจากตนเองจะรู้ จะเห็นการกระทำอกุศลกรรมของตนเองนั้นแต่อย่างใด

4. อุทัจจเจตสิก (ความหุ้งข่าน)

อุทัจจเจตสิก คือความหุ้งข่านในอารมณ์ต่าง ๆ ได้แก่ สภาพจิตที่รับอารมณ์ไม่มั่นคง เป็นจิตที่ไม่สงบ

อัญญาสาธิตี อรรถกถา ได้แสดงความหมายไว้หลายอย่างดังนี้คือ⁴⁰

จิตตสฺส อุทฺธจฺจิง	ความหุ้งข่านแห่งจิต
อเขปสโม	ความไม่สงบแห่งจิต
เจตโส วิกุเซโป	ความวุ่นวายใจ
ภนคคฺคํ จิตฺตสฺส	ความพัวพันแห่งจิต

5. โลกเจตสิก (ความอยาก)

โลกเจตสิก คือ ธรรมชาติที่เป็นความยินดี หิวใจในอารมณ์ใดก็ได้ สภาพความประมาท ความอยากได้ และความหิวใจอยู่ในอารมณ์ทั้ง 6

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

ปรารถนาก็มีปฏิภา ได้แสดง วจนธรรมคือธรรมที่ใช้แทนกันได้ไว้ 10

ประการ คือ ⁴¹

1. ศรัทธา   ได้แก่   ความต้องการ
2. ราคะ   ได้แก่   ความกำหนัด
3. กามะ   ได้แก่   ความใคร่
4. พัมภิติ   ได้แก่   ความเพลิด เพลิน
5. อภิชฌา   ได้แก่   ความเพ่งเจเหาะ
6. ขนฺเดหิ   ได้แก่   ความก่อกิเลส
7. โปโนหวิกะ   ได้แก่   ความนำให้เกิดในภพใหม่
8. อิจฉา   ได้แก่   ความฉวรารณา
9. อาสา   ได้แก่   ความหวัง
10. สังโยชน   ได้แก่   ความผูกพัน เกี่ยวรัดไว้

6. ทิวฐิเจตสิก (ความเห็นผิด)

ทิวฐิเจตสิก คือความเห็นผิดได้แก่ ความเห็นที่มิใช่ความเป็นจริง หรือความเห็นที่คลาดเคลื่อน เพราะเชื่อมั่นผิด ๆ สภาพของทิวฐิมีสภาพต่างกันมาก จนเรียกได้ว่าตรงกันข้ามกับปัญญา คือปัญญารู้อารมณได้ตามสภาพที่เป็นจริง แต่ทิวฐิ ละสภาพที่เป็นจริง และกลับไปยึดถือเอาสภาพที่ไม่เป็นจริง

ทิวฐิเจตสิก ตามความหมายของพระอภิธรรม หมายถึง "มิจฉาทิวฐิ" คือความเห็นผิด ฉะนั้น เมื่อพบคำว่า "ทิวฐิ" แล้วก็ให้เข้าใจว่าเป็นความเห็นผิด แต่ถ้าจะแสดงความหมายถึง "ความเห็นถูกต้อง" ต้องใช้ "สัมมาทิวฐิ"

7. ฆานเจตสิก (ความถือตัว)

ฆานเจตสิก คือ ความถือตัวความทรงตัว ได้แก่ สภาพความถือตัวว่า

---

⁴¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

สำคัญว่าคนอื่น ไม่ยินดีคบหาสมาคมกับใคร ไม่ต้อนรับใคร ไม่ยอมอ่อนน้อมให้
กับใคร

8. โทสเจตสิก (ความโกรธ)

โทสเจตสิก คือ ความโกรธ ความไม่ชอบใจ ความประทุษร้าย
ซึ่งได้แก่การประทุษร้ายในอารมณ์

โทสเจตสิกนี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมมีสภาพดูร้าย มีความกระสับกระส่าย
และโทสะเนิ่นย้อมอาศัยวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความอาฆาต

9. อิสสาเจตสิก (ความริษยา)

อิสสาเจตสิกคือสภาพที่ไม่พอใจในสมบัติหรือคุณความดีของคนอื่น
ความไม่ยินดีด้วยกับลาภยศของคนอื่น เห็นคนอื่นได้ดีกว่าแล้วรู้สึกทนไม่ได้

ความไม่พึงพอใจในสมบัติ หรือคุณความดีของคนอื่นนั้นหากเป็นความไม่
พอใจเพราะเห็นว่า ของสิ่งนั้นไม่ใช่ของเราแล้ว ก็ไม่มีโทษ แต่ถ้าไม่พอใจเพราะ
เห็นว่าผู้อื่นไม่ควรจะมีของสิ่งนั้นของสิ่งนี้ เราเรียก "ริษยา" จึงนับว่า เป็นโทษและเป็น
สภาพของอิสสา

10. มััจฉริยเจตสิก (ความตะหนี่)

มััจฉริยเจตสิก คือ ความตะหนี่ ได้แก่ สภาพความทวงแทนสมบัติ
หรือ คุณงามความดีของคน

มััจฉริยะหรือความตะหนี่มี 5 ประการคือ

(1) อาวาสมััจฉริยะ	ได้แก่	ตระหนี่ที่อยู่อาศัย
(2) กุลมััจฉริยะ	ได้แก่	ตระหนี่ตระกูล
(3) ลาภมััจฉริยะ	ได้แก่	ตระหนี่ลาภ
(4) รัณยมััจฉริยะ	ได้แก่	ตระหนี่วรรณะ คือการตระหนี่ ไม่ยอมให้วรรณะอื่น เข้ามารับ ผลประโยชน์ร่วม

11. ถูกกุกจเจตสิก (ความร้อนใจ, ความกลัวใจ)

ถูกกุกจเจตสิก คือ สภาพความเดือดร้อนใจ ใ้แก่ ความรำคาญใจ ใน เรื่องทุจริตที่ได้ทำไปแล้ว และในเรื่องสุจริตที่ยังไม่ได้ทำ เป็นลักษณะของการเศร้าเสียใจ ถึงความชั่วที่ตนทำไว้ และความดีที่ตนควรจะทำแต่ยังไม่ได้ทำ

12. ถีนเจตสิก (ความหดหู่ต่อแท้ใจ)

ถีนเจตสิก คือธรรมชาติที่ทำให้จิตหดหู่ต่อถอย ย่อถอย ถดถอยแห่งจิต

ถีนเจตสิกมีลักษณะเฉพาะ (ลักษณะกิจอุณะ) คือ⁴²

อนุสสาหุลกฺขณํ มีการไปอุตสาหะ เป็นลักษณะ

วีริยวิโนทธรลํ มีการทำลายความเคียร เป็นกิจ

สํสัทนปจฺจุปฏฺฐานํ มีความท้อถอย เป็นผล

อโยนิโสมนสิการปทฺฐฐานํ มีการกระทำในใจต่ออารมณ์

ไม่แยบคาย เป็นเหตุใกล้

13. มิตฺตเจตสิก (ความง่วง เหงาหวานอน)

มิตฺตเจตสิก คือ ความโง่งงว้าง เชื่องซึม ท้อถอย และไม่เอางาน

เอาการ

14. วิจิกจฉา (ความลังเล, ความสงสัย)

วิจิกจฉาเจตสิกคือ สภาพที่มีความสงสัยไม่อาจแก้ไขด้วยปัญญาตนเองได้ จึงสงสัยในคุณแห่งพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น

โสภณเจตสิก

โสภณเจตสิก แปลว่า เจตสิกที่ตีงาม เมื่อประกอบกับจิตแล้วย่อมาให้จิตงดงาม สะอาด และสว่าง เจตสิกชนิดนี้มีทั้งหมด 25 ดวง

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

อภิธรรมมัตตสังคหะ ได้กล่าวถึงโสภณเจตสิกไว้ดังนี้

เจตสิก 19 เหล่านี้ คือ สัทธา 1 สติ 1 ทิธี 1 โอคัมปะ 1
 อโลภะ 1 อโทสะ 1 ตัณห์มัจฉตตคา 1 กายบัสสลิทธิ 1
 จิตตบัสสลิทธิ 1 กายลหุตา 1 จิตตลหุตา 1 กายขุตา 1
 จิตตขุตา 1 กายกัมมัชฌตา 1 จิตตกัมมัชฌตา 1
 กายปาคูญญา 1 จิตตปาคูญญา 1 กายชุกตา 1 จิตตชุกตา 1
 ชื่อว่า โสภณสาธารณะ ๗ เจตสิก 3 คือ สัมมาวาจา 1
 สัมมากัมมันตะ 1 สัมมาอาชีวะ 1 ชื่อว่าวิริติ ๗

ส่วนกรุณา มุทิตา ชื่อว่าอัปปมัญญา ๗ เจตสิกเหล่านี้รวมกับ
 บัญญัติธรรมเป็น 25 อย่าง แม้โดยประการทั้งหมด บัณฑิตพึง
 ทราบว่าโสภณะ ฉะนี้และ ๗⁴³

สัทธา (ความเชื่อ)

สัทธาเจตสิก คือ ความเชื่ออย่างมีเหตุผล ไม่เชื่อมงายไร้เหตุผล
 มีความเลื่อมใสใน พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เชื่อ เรื่องเหตุผลในเรื่องกรรม

สัทธาจัด เป็นธรรม เบื้องต้น ในอันจะทำให้มนุษย์สร้างคุณงามความดี
 หรือบุญกุศล และสัทธาจะ เกิดขึ้น ได้นั้นต้องอาศัยวิศฤกษ์อันเป็นที่ตั้งของความ เชื่อ ได้แก่
 พระรัตนตรัย กรรมและผลของกรรม เป็นต้น

สติ เจตสิก

สติ เจตสิก คือธรรมชาติที่มีความระลึกได้ในอารมณ์ สติมีลักษณะ สำคัญ
 2 ประการ ดังปรากฏในนิลนทัญญา คือ⁴⁴

1. อปิลายนลักขณาสติ ได้แก่ สติที่เตือนให้ระลึกไปในธรรมทั้งหลาย
 ว่า ธรรมสิ่งนี้ดี ธรรมสิ่งนี้ชย และเมื่อระลึกได้ว่า สิ่งใดดี สิ่งใชชอบตงั้น ก็จะไม่ข้อง
 เกี่ยวกับธรรมอันมิชอบมิควร เสพ

⁴³

มกุฏราชวิทยาลัย, อภิธรรมมัตตสังคหบาลีและอภิธรรมมัตตทวิภาวิปัญญา

(ฉบับแปลเป็นไทย) ๑ หน้า 70-71.

⁴⁴

วรรณสิทธิ์ ไททยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตตสังคหะ ปริเฉทที่ 2.

สติจึงหมายถึงสิ่งประกอบเข้าไปในโสภณจิต ทำให้ระลึกถึงกุศลกรรม และทำหน้าที่วางกั้นนิเวศธรรม อันเป็นเครื่องทำให้เศร้าหมอง

2. อุปหัตถลักษณะสติ ได้แก่ สติที่อุปการะแก้ปัญหาโดยตรง ได้แก่ สติสัมปชัญญะที่เกิดขึ้นในขณะพิจารณา กาย, เวทนา, จิต, ธรรม ที่เรียกว่าเจริญ สติ ปฏิฐาน⁴ ซึ่งเป็นเบื้องต้นแต่มีบรรพชตธรรมจรรย์เป็นอุปการะที่จะแจ้งพระนิพพาน

ทิริ เจตสิก

ทิริเจตสิก คือธรรมชาติที่ละอายต่อบาป ได้แก่สภาพความเกลียดและความละอายต่องานที่เป็นทุจริต

โอศัปปเจตสิก

โอศัปปเจตสิก คือธรรมชาติสะดุ้งกลัวต่อบาปหรือการงานอันเป็นทุจริต

อโลภเจตสิก

อโลภเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ไม่อยากได้ ไม่คิดใจในอารมณ์ ได้แก่สภาพจิตอันไม่อยากได้ และไม่คิดอยู่ในกามคุณอารมณ์ หรือธรรมะอันเป็นปฏิปักษ์ต่อโลกะ เป็นรากฐานแห่งกุศลกรรม

อโทสเจตสิก

อโทสเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ไม่ประทุษร้าย ได้แก่สภาพที่ไม่ประทุษร้ายในอารมณ์ มีความไม่โกรธ ไม่ปองร้าย ไม่เบียดเบียน เป็นรากฐานแห่งกุศลกรรม

ศัคตรมัชฉัตตดาเจตสิก

ศัคตรมัชฉัตตดาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่เป็นกลางในสัมปยุตธรรมนั้น ๆ ได้แก่การทำให้จิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นพร้อมกัน ทำกิจของคนให้สม่ำเสมอ

กายปัสสัทธิเจตสิก และ จิตตปัสสัทธิเจตสิก

กายปัสสัทธิเจตสิก เป็นธรรมชาติที่เป็นความสงบของเจตสิกชั้น ๓ (เวทนาชั้น, สัญญาชั้น, สังสารชั้น) ในการงานอันเป็นกุศล

จิตตปัสสัทธิเจตสิก เป็นธรรมชาติที่เป็นความสงบของจิต (วิญญาณชั้น) ในการงานอันเป็นกุศล

กายลหุตาเจตสิก และ จิตตลหุตาเจตสิก

กายลหุตาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่เป็นความเบาของเจตสิกชั้น ๓ (เวทนาชั้น, สัญญาชั้น, สังขารชั้น) ในการงานอันเป็นกุศล

จิตตลหุตาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่เป็นความเบาของจิต (วิญญาณชั้น) ในการงานอันเป็นกุศล

กายมูชตาเจตสิก และ จิตตมูชตาเจตสิก

กายมูชตาเจตสิก คือ ธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของเจตสิกชั้น ๓ (เวทนาชั้น, สัญญาชั้น, สังขารชั้น) ในการงานอันเป็นกุศล

จิตตมูชตาเจตสิก คือ ธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของจิต (วิญญาณชั้น) มูชตาเจตสิกทั้ง 2 ดวงนี้ โอนอ่อนรับอารมณ์อันเป็นกุศลได้ง่าย

มูชตาจิตทั้ง 2 นี้เป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลส และเป็นธรรมที่ประกอบกับโสภณจิต ทำให้จิตนั้นอ่อนไหวนุ่มรับอารมณ์อันเป็นกุศลอย่างสนิทสนม

กายกัมมัฏฐตาเจตสิก และ จิตตกัมมัฏฐตาเจตสิก

กายกัมมัฏฐตาเจตสิก เป็น ธรรมชาติที่ควรแก่การงานอันเป็นกุศลของเจตสิกชั้น ๓ (เวทนาชั้น, สัญญาชั้น, สังขารชั้น)

จิตตกัมมัฏฐตาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ควรแก่การงานอันเป็นกุศลของจิต (วิญญาณชั้น)

กัมมัฏฐตาเจตสิกทั้ง 2 นี้ เป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลส เป็นธรรมที่ประกอบกับโสภณจิตทำให้เกิดความพอดี สมควรแก่การงานอันเป็นกุศล

กายปาคุญญาเจตสิก และ จิตปาคุญญาเจตสิก

กายปาคุญญาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกชั้น 3 (เวทนาชั้น, สัญญาชั้น, สังขารชั้น) คล่องแคล่วต่อการทำงานอันเป็นกุศล

จิตปาคุญญาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิต (วิญญาณชั้น) คล่องแคล่วในการทำงานอันเป็นกุศล

ปาคุญญาเจตสิก 2 ดวงนี้ เป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลส เป็นธรรมที่ประกอบด้วย โสภณจิต ทำให้จิตเข้าถึงสภาวะ คล่องแคล่วไม่อึดอาดต่อการทำงานอันเป็นกุศล

กายชุกคาเจตสิก และ จิตชุกคาเจตสิก

กายชุกคาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกชั้น 3 (เวทนาชั้น, สัญญาชั้น, สังขารชั้น) มีความซื่อตรงในการทำงานอันเป็นกุศล

จิตชุกคาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิต (วิญญาณชั้น) มีความซื่อตรงในการทำงานอันเป็นกุศล

เจตสิกทั้ง 2 ดวงนี้ เป็นธรรมประกอบด้วย โสภณจิต ทำให้สามารถ กำจัดปฏิปักษ์ คือ มายาปิดบังความชั่ว ความโอ้อวดคุณธรรมที่ไม่มีในตนให้สิ้นกัม ทำให้เจตสิกและจิตซื่อตรง

วิริติเจตสิก

วิริติเจตสิก เป็นธรรมชาติที่เป็นเครื่องงดเว้นจากบาปกรรม มี ปาณาติบาต เป็นต้น

ภาวะแห่งการงดเว้นจากบาปธรรมที่ชื่อว่า "วิริติ" นั้นมี 3 ประเภทคือ

1. สัมปัตตวิริติ อดเว้นจากบาปกรรมโดยความถึงพร้อมแห่งอภัยอาศัย เช่น เว้นจากการฆ่าสัตว์ เพราะคิดว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมรักชีวิตตน

2. สมาทานวิริติ การงดเว้นจากบาปกรรมโดยการถือเอาสิกขาบท ที่บัญญัติไว้ เช่น การถือศีล 5 หรือศีลอุโบสถ โดยสมาทานจากภิกษุที่ทรงศีล เป็นต้น

3. สมุจเฉทวิริติ การงดเว้นจากบาปกรรมโดยเด็ดขาดคือวิริติที่ประกอบ เป็นองค์ อริยมรรค ทำให้พระโยคาวจรบรรลุมรรคผลเป็นพระอริยบุคคลแล้ว พระอริยบุคคลนั้นไม่เกิดความคิด แม้ว่าจะฆ่าสัตว์

วิธี อันเป็นภาระแห่งการงดเว้นจากบาปธรรมนี้ มีสภาวะ เป็น เจตสิกประมัตต์
ที่ชื่อว่า วิธีเจตสิก ซึ่งมีอยู่ 3 ดวง คือ

- สัมมาวาจาเจตสิก   ประกอบด้วยมหากุศลจิต และ โลกุตตรจิตทำให้งดเว้นวจีหัง 4 (พูดเท็จ ส่อเสียด ทყายคย เพื่อเจ้อ)
- สัมมาภังษณคเจตสิก   ประกอบด้วยมหากุศลจิตและโลกุตตรจิต ทำให้เกิดการงานที่เว้นจากกายทุจริต 3 (ฆ่าสัตว์, ลักทรัพย์, ประพฤติผิดในทาม)
- สัมมาอาชีวะเจตสิก   เป็นเจตสิกที่ประกอบด้วยมหากุศลจิต และ โลกุตตรจิต ทำให้เกิดการเว้นจาก กายาทุจริต 3 วจีทุจริต 4 ที่เกี่ยวกับอาชีพ

อัปปัญญาเจตสิก

อัปปัญญาเจตสิก หมายถึง ธรรมที่แผ่ไปในสัตว์ทั้งหลายโดยหาประมาณมิได้ มี 4 อย่าง เรียกอีกอย่างว่าพรหมวิหาร 4 ประกอบด้วย

เมตตา	อยากให้ผู้อื่นมีความสุข
กรุณา	ช่วยเหลือเมื่อผู้อื่นมีทุกข์
มุทิตา	พลอยยินดี เมื่อเห็นผู้อื่นมีความสุข
อุเบกขา	วางเฉย

ปัญญินทรียเจตสิก

ปัญญาเจตสิก คือธรรมชาติรู้เหตุผลในสภาพธรรมตามความเป็นจริง ได้แก่ ธรรมชาติที่รู้เหตุผลของกรรม ตลอดจนรู้ทั่วในอริยสัจ เข้าใจกฎไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

ปัญญาถือว่าเป็นอินทรีย์ เพราะ เป็นใหญ่โดยการครองอำนาจวิชาเสียได้ และหน้าที่เป็นใหญ่ในการรู้ทั่วไปตามความเป็นจริง ฉะนั้นปัญญา จึงชื่อว่า ปัญญาอินทรีย์-เจตสิก

เมื่อเกิดปัญญารู้ ย่อมรู้ถึงธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ทั้งที่ควรเสพและไม่ควรเสพ ทั้งเลวและดี รวมทั้งรู้เต็มแจ้งในธรรม รู้ภาวะที่ไม่เที่ยง

สรุปบทที่ 3

สำหรับในบทนี้ผู้วิจัยได้กล่าวถึงลักษณะ โดยทั่วไปของจิตในพระปริเฉทที่ 1 ของพระอภิธรรมมคธสังคหะ โดยแทรกเรื่องเจตสิกประกอบด้วย เนื่องจากเจตสิกนั้นเป็นคำที่เข้ามาประกอบจิต ทำให้จิตมีสภาพแตกต่างกันไปตามลักษณะของเจตสิก ซึ่งในที่นี้จะสรุปสาระสำคัญของบทนี้โดยย่อ ดังนี้

จิต คือ ธรรมชาติรู้อารมณ์ และอารมณ์ที่ถูกจิตรู้มี 6 อย่างคือ

รูปารมณ์	รับรู้ได้โดย	การเห็น
สัททารมณ์	รับรู้ได้โดย	การได้ยิน
คันธารมณ์	รับรู้ได้โดย	การได้กลิ่น
รสารมณ์	รับรู้ได้โดย	การรับรส
โผฏฐัพพารมณ์	รับรู้ได้โดย	การสัมผัสทางกาย
ธรรมารมณ์	รับรู้ได้โดย	การรับรู้ทางใจ

"จิต" เป็น สังขตธรรม คือเป็นธรรมชาติที่ถูกรังแต่โดยอำนาจ

แห่งปัจจัยจึงมีสภาวะเป็น "สามัญลักษณะ" คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

จิต ความนึกแห่งพระอิริยธรรมเป็น ประมัตตธรรม คือ สิ่งที่เป็นจริง หรือ มีอยู่จริงตามธรรมชาติ ไม่ใช่มีอยู่จริงตามที่มนุษย์สมมติหรือบัญญัติขึ้น ประมัตตธรรม มีอยู่ด้วยกัน 4 ชนิด คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

เจตสิก คือ สิ่งที่มาปรุงแต่งจิตให้เกิดความรู้สึกต่าง ๆ เช่น รัก เกลียด ตีใจ เสียใจ

“เจตสิก” มีคุณสมบัติในการประกอบจิต 4 ประการ คือ

1. เกิดพร้อมกันกับจิต
2. ดับพร้อมกับจิต
3. มีอารมณ์เดียวกับจิต
4. มีวัตถุอาศัย เดียวกันกับจิต

จากการที่เจตสิกเข้ามาประกอบจิตและทำให้จิตเกิดอารมณ์ต่าง ๆ นั้น รวมถึงเรื่องการกระทำภายใต้กฎของศีลธรรมหรือจริยธรรม การกระทำถูกหรือ ผิด ดีหรือชั่วหาใช้ตัวเองไม่

เจตสิกมีทั้งหมด 52 ดวง แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มคือ

1. อัญญาเจตสิก คือ เจตสิกที่เป็นองค์ประกอบจิตได้ ทั้งจิตที่เป็น ฝ่ายกุศล อกุศล และอพยากตะ

อัญญาเจตสิกมี 13 ดวง แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ

- สัพพสาธาารณเจตสิก 7 ได้แก่ ผัสสเจตสิก เวทนาเจตสิก สัญญาเจตสิก เจตนาเจตสิก เอกัคคตาเจตสิก ชีวีตินทรียเจตสิก มนสิการเจตสิก
- ปกิณณกเจตสิก 6 ได้แก่ วิตกเจตสิก วิจารเจตสิก อธิโมกขเจตสิก วิริยเจตสิก ปีติเจตสิก ฉันทเจตสิก

2. อกุศลเจตสิก คือ เจตสิกชั่ว ที่บาป เจตสิกนี้เมื่อประกอบกับจิตแล้ว ก็ทำให้จิตเศร้าหมอง เปรี้ยวร้อน ทำให้เป็นจิตฝ่ายอกุศล อกุศลจิต มี 14 ดวง แบ่ง เป็น 5 ประเภท คือ

- โหมจตุกเจตสิก 4 ได้แก่ โหมเจตสิก อหิริกเจตสิก อโนอัปปเจตสิก
อุทธัจจเจตสิก

- โลกจตุกเจตสิก 3 ได้แก่ โลกเจตสิก ทิฏฐิเจตสิก มานเจตสิก

- โทสจตุกเจตสิก 4 ได้แก่ โทสเจตสิก อัสสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิก
ถูกกวจเจตสิก

- ถีนทุกเจตสิก 2 ได้แก่ ถีนเจตสิก มัทธเจตสิก

- วิจิกจฉาเจตสิก 1

3. โสภณเจตสิก เป็น เจตสิกคิงาม ไม่เศร้าหมอง ไม่เร่าร้อน
เมื่อประกอบกับจิตก็ทำให้จิตนั้นคิงามตั้งอยู่ในศีลธรรม มีอยู่ 25 ดวง แบ่งได้เป็น
4 ประเภทคือ

- โสภณเจตสิก 19 ได้แก่ สัทธาเจตสิก สติเจตสิก ทิริเจตสิก
โอคอัปปเจตสิก อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก ศัคครมัชฌัตตคาเจตสิก
กายบัสสิทธิเจตสิก จิตตบัสสิทธิเจตสิก กายสพฺพตาเจตสิก จิตตสพฺพตาเจตสิก
กายมุตฺตคาเจตสิก จิตตมุตฺตคาเจตสิก กายกัมมัฏฺฐตาเจตสิก จิตตกัมมัฏฺฐตาเจตสิก
กายปาคุญฺญตาเจตสิก จิตตปาคุญฺญตาเจตสิก จิตตปาคุญฺญตาเจตสิก กายชุกฺขาเจตสิก
จิตตชุกฺขาเจตสิก

- วีริยเจตสิก 3 ได้แก่ สัมมาวาจาเจตสิก สัมมาทักขณเจตสิก
สัมมาอาชีวะเจตสิก

- อัปปมัญญาเจตสิก 2 ได้แก่ กรุณาเจตสิก มุทิตาเจตสิก

- บัญญัตินทรียเจตสิก 1 ได้แก่ บัญญา(อโมหะ) เจตสิก

การแยกประเภทของจิต

การแยกประเภทของจิตกระทำเพื่อยืนยันว่าธรรมชาติของจิตอาศัยเหตุ
และปัจจัยของการเกิดตามทฤษฎีปัจจัยอาการ ทั้งเป็นการสนับสนุนทฤษฎีที่เกี่ยวกับ
จักรวาลวิทยาของพุทธปรัชญาคือ เรื่องภพภูมิอีกทางหนึ่งด้วย

พระอภิธรรมได้แยกจิตตามองค์ประกอบของจิต เป็น 89 ดวง และ
โดยละเอียด เป็น 121 ดวง โดยแยกคาชวาทของจิตตามภูมิได้ 4 ประเภท

1. กามาวจรจิต 54 ดวง
2. รูปาวจรจิต 15 ดวง
3. อรูปาวจรจิต 12 ดวง
4. โลกุตตรจิต 8 ดวง หรือโดยพิสดาร 40 ดวง

กามาวจรจิต

เป็นจิตที่ยังติดข้องอยู่ในกามตัณหาหรือเป็นจิตที่ส่วนมากต้องเกี่ยววนเวียน
อยู่ในภพภูมิ จิตประเภทนี้ เรียกว่า กามาวจรจิต มี 54 ดวง แบ่งได้เป็น 3
ประเภท คือ

1. อกุศลจิต เป็นจิตไม่ดีเป็นบาป และให้ผลเป็นทุกข์
2. อเหตุกจิต เป็นจิตที่ไม่เป็นบุญไม่เป็นบาป เพราะไม่มีเหตุบุญหรือ
เหตุบาปมาร่วมด้วย
3. กามาวจร โสภณจิต เป็นจิตฝ่ายดีงาม แม้ยังต้องเกี่ยวในภพภูมิ
แต่ก็ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่นมี 24 ดวง

รูปาวจรจิต

เป็นจิตที่เข้าถึงรูปฌาน หรือจิตที่ส่วนมากต้องเกี่ยวอยู่ในรูปภูมิ รูปาวจรจิต
เป็นจิตที่สามารถควบคุมอารมณ์ความรู้สึกทางอายตนะ ส่วนต่าง ๆ ได้ จนกระทั่งจิตมี
อารมณ์พิเศษที่เรียกว่า "ฌาน" ซึ่งก็คือธรรมชาติที่มีการเพ่งอารมณ์ของจิต เป็นหนึ่ง
แคว้นแนบอยู่กับอารมณ์ของฌาน เป็นจิตที่มีความสามารถข่มกิเลสตัณหาทางกามคุณได้
จิตนี้จะเกิดขึ้นได้โดยอาศัยวัตถุรูปมาเพ่งจนกำจัดนิวรณ์ ซึ่งนิวรณ์มีก็คือ "เครื่องกีดขวาง
ไม่ให้เกิดฌาน" รูปาวจรจิตจำแนกได้เป็น 3 ประเภทดังนี้คือ

1. รูปาวจรกุศลจิต 5 เป็นจิตที่บำเพ็ญกุศลจนถึงรูปฌานมีจำนวน 5 ดวงคือ
 ปฐมฌาน ประกอบด้วย วิคก วิจาร์ ปีติ สุข เอกัคคตา
 ทุคฺคยฌาน ประกอบด้วย วิจาร์ ปีติ สุข เอกัคคตา
 ศคฺคยฌาน ประกอบด้วย ปีติ สุข เอกัคคตา
 จตุตถฌาน ประกอบด้วย สุข และ เอกัคคตา
 ปัญจมฌาน ประกอบด้วย เอกัคคตา และ อุเบกขา
2. รูปาวจรวิบากจิต 5 เป็นจิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศลจิต จึงมี
 จำนวน 5 ดวงเท่ากัน เป็นจิตของรูปพรหมในพรหมโลก
3. รูปาวจรกิริยาจิต 5 เป็นจิตโดยเจตนาของพระอรหันต์ ที่เข้ารูปฌาน
 จึงมีจำนวน 5 ดวงเท่ากัน เพราะเท่ากับเป็นรูปาวจรกุศลจิตที่เกิดกับพระอรหันต์นั่นเอง

อรูปราวจรจิต

คือจิตที่มีอารมณ์เป็นองค์ฌานโดยไม่ต้องอาศัยการเพ่งรูป เป็นจิตที่โดยมาก
 ท่องเที่ยวอยู่ในอรูปรูมิ จำแนกตามเจตนาได้เป็น 3 ประเภท คือ

1. อรูปราวจรกุศลจิต 4 เป็นจิตที่บำเพ็ญกุศลจนถึงอรูปรูมิ มีด้วยกัน
 ทั้งหมด 4 ดวง ตามประเภทของอารมณ์ที่กำหนด
  - อากาสนัญญายตนกุศลจิต คือ กุศลจิตที่เกิดขึ้นจากการทำสมาธิโดย
 กำหนดความว่างเปล่า เป็นอารมณ์
  - วิญญานัญญายตนกุศลจิต คือ กุศลจิตอันเกิดจากการทำสมาธิ
 โดยกำหนดวิญญานหรือจิตของคนเป็นอารมณ์
  - อากิญจัญญายตนกุศลจิต คือ กุศลจิตที่เกิดขึ้นจากการทำสมาธิ
 โดยกำหนดสภาพความ ไม่มีตัวตนของจิต เป็นอารมณ์
  - เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต คือ กุศลจิตที่เกิดขึ้นจากการทำสมาธิ
 โดยกำหนดสัญญา คือธรรมชาติที่สงบละเอียดอ่อนและประณีต เป็นอารมณ์

2. อรุปาวจรวิบากจิต 4 เป็นจิตที่เป็นผลของอรุปาวจรกุศลจิต เป็นจิตของอรุปพรหมในพรหมโลก มีจำนวน 4 ดวง เท่ากับอรุปาวจรกุศลจิต
3. อรุปาวจรกิริยาจิต 4 เป็นจิตของพระอรหันต์ผู้กระทำอรุปาวจรกุศล คือเข้าถึงอรุปฌาน มีจำนวน 4 ดวง

โลกุตรจิต

โลกุตรจิต คือจิตที่ประเสริฐอย่างยิ่ง ไม่มีจิตอื่นจะประเสริฐเท่า เพราะเป็นจิตที่สามารถละสังโยชน์ได้ คือ สกกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรายาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา

โลกุตรมรรคนี้ ก็คือ โลกุตรกุศลจิต 4 ได้แก่

1. โสดาปัตติมรรค
2. สกทาคามิมรรค
3. อนาคามิมรรค
4. อรหัตตมรรค

โลกุตรวิบากจิต ก็มี 4 อย่าง เพราะ เป็นผลของโลกุตรกุศลจิต 4

ได้แก่

1. โสดาปัตติผล
2. สกทาคามิผล
3. อนาคามิผล
4. อรหัตตผล

ดังนั้นโลกุตรกุศลจิต 4 รวมกับโลกุตรวิบากจิต 4 เป็นโลกุตรจิต 8

จำนวนเจตสิกที่เข้าประกอบจิตประเภทต่าง ๆ

๑.

กามาวจรจิต มีเจตสิกประกอบได้ทั้งหมดคือ 52 ดวง ได้แก่

อัญญาสมาณาเจตสิก 13 อกุศลเจตสิก 14 และ โสภณเจตสิก 25

รูปาวจรจิต มีเจตสิกเข้าประกอบได้ตามฉาน ดังนี้

1. รูปาวจรปฐมฉาน มีเจตสิกประกอบ 35 ดวง ได้แก่

อัญญาสมาณาเจตสิก 13 และ โสภณเจตสิก 22 (เวณวีรติเจตสิก 3)

2. รูปาวจรทุติยฉานจิต มีเจตสิกเข้าประกอบได้ 34 ดวง ได้แก่

อัญญาสมาณาเจตสิก 12 (เวณวิตก) โสภณเจตสิก 22 (เวณวีรติ 3)

3. รูปาวจรตติยฉานจิต มีเจตสิกประกอบ 34 ดวง ได้แก่

อัญญาสมาณาเจตสิก 11 (เวณวิตก, วิจารณ์) โสภณเจตสิก 22 (เวณวีรติเจตสิก 3)

4. รูปาวจรจตุตถฉานจิต มีเจตสิกเข้าประกอบ 32 ดวง ได้แก่

อัญญาสมาณาเจตสิก 10 (เวณวิตก, วิจารณ์, ปิตี) โสภณเจตสิก 22 (เวณวีรติเจตสิก 3)

5. รูปาวจรปัญจฉานจิต มีเจตสิกเข้าประกอบได้ 30 ดวง ได้แก่

อัญญาสมาณาเจตสิก 10 (เวณวิตก, วิจารณ์, ปิตี) โสภณเจตสิก 20 (เวณวีรติ 3

อัปปมัญญา 2)

อรูปราวจรจิต มีเจตสิกเข้าประกอบได้เท่ากับรูปาวจรปัญจฉานจิต คือ

30 ดวง ได้แก่ อัญญาสมาณาเจตสิก 10 (เวณวิตก, วิจารณ์, ปิตี) โสภณเจตสิก 20

(เวณวีรติ 3 อัปปมัญญา 2)

โลกุตตรจิต มีเจตสิกเข้าประกอบได้ 36 ดวง คือ อัญญาสมาณาเจตสิก 13

และโสภณเจตสิก 23 (เวณ อัปปมัญญาเจตสิก 2)

การจำแนกจิตโดยนัยแห่งภูมินี้กระทำเพื่อแสดงให้เห็นโครงสร้างของจิต

โดยละเอียด เพื่อสนับสนุนทฤษฎีจักรวาลวิทยาของพุทธปรัชญา